

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék	1.
Bevezetés	2.
1. Ranganathan élete	4.
1.1. A család	4.
1.2. Az iskola	4.
1.3. Kényszerpályából elhivatottság	5.
1.4. További állomások: Banaras, Delhi, Zürich	8.
1.5. Bangalore, a végállomás	9.
1.6. Ranganathan és a hindu világnézet	10.
2. Ranganathan törvényei	12.
2.1. Általános normatív alapelvek	17.
2.2. A kánonok	18.
2.2.1. A megbizonyosodás elve	19.
2.2.2. A hathatóság elve	19.
2.2.3. Az azonosítás elve	19.
2.2.4. A keresett rendszó elve	19.
2.2.5. Az összefüggés elve	20.
2.2.6-7. Az állandóság és az aktualitás elve	21.
2.2.8. Az egyöntetűség elve	22.
3. Osztályozásméletek: rövid történeti áttekintés	24.
4. A kettőspontos osztályozási rendszer	27.
4.1. Ranganathan, a modern osztályozásmélet atyja	27.
4.2. Alapelvek	29.
4.3. Osztályok	30.
4.4. Jelzetalkotás példákkal	31.
4.5. Betűrendes index	34.
4.6. Nemzetközi hatásai	34.
4.7. Online hatás	37.
5. Ranganathan, a rendszeralkotó	39.
5.1. Rendszeralkotás az osztályozásban	39.
5.2. Rendszeralkotás a katalogizálásban	40.

5.3. Rendszeralkotás a vezetélméletben	41.
5.4. Rendszeralkotás könyvtárszervezésben	41.
5.5. Rendszeralkotás a könyvtáros képzésben	42.
5.6. Rendszeralkotás a nemzetközi könyvtárügyben	43.
Összegzés	44.
Hivatkozásjegyzék	46.
Irodalomjegyzék	48.
Mellékletek	
I. sz. Shiyali Ramamrita Ranganathan (1892-1972)	
II. sz. India Tamil Nadu állama és a fővárosa Madras	
III. sz. A fazetták rendszerén alapuló kettőspontos osztályozás inspirációja	
IV. sz. A tárgyak kialakulásának spirálja	
V. A kettőspontos osztályozás osztályainak áttekintése	
VI. Ranganathan osztályozáselmélet kánonjainak elnevezése	

Bevezetés

1972 decembere

Először jártam a Nyíregyházi Főiskolán, amit akkor Bessenyei György Tanárképző Főiskolának neveztek. Felvételi elbeszélgetésen voltam az akkori könyvtárigazgatónál, Merkovszky Pálnál. A szobájában egy furcsa nevű ember törvényein akadt meg a szemem, ami előkelő helyen, az íróasztala fölött volt a falon. Akkor még nem tudtam, ki ez az indiai származású tudós könyvtáros, akinek törvényeit majd tanulmányaim során részletesebben fogom tanulmányozni, illetve nem csak ezeket, hanem a kettőspontos osztályozási rendszerét is. Mert mindkettő az ő érdeme.

Miután 1973. február 1-én elkezdtem dolgozni a könyvtárban, nap, mint nap szembekerültem azzal az öt törvénnyel, ami nekünk, könyvtárosoknak irányt mutat a mindennapokban. Tanulmányaim során eddig három záró dolgozatot is írtam már, de egyik sem foglalkozott az első és maradandó szakmai élményemmel, az öt törvénnyel.

Végül is hogyan jutottam el oda, hogy egyetemi tanulmányaim diplomadolgozatául Ranganathan munkásságát válasszam? Ranganathan munkásságát tekintve több dolgot is említhetünk. Foglalkozott a katalógusszerkesztéssel, vezetéselmélettel, könyvtárszervezéssel, könyvtáros képzéssel, és a nemzetközi könyvtárügy sem állt távol tőle. Dolgozatomban csak említés szintjén kívánok foglalkozni a fentiekkel. Bővebben a törvényekről, és azok hatásairól, illetve a kettőspontos osztályozásáról írok.

A kettőspontos osztályozásról tanulmányaim során keveset tanultam. Témám kiválasztásakor nagymértékben motivált az ismeretek hiánya. Mi a különbség Ranganathan osztályozási rendszere és az általam ismert és használt ETO rendszer között?

Dolgozatomat öt nagy téma köré csoportosítom. Az elsőben Ranganathan életét mutatom be. Másodikként a törvényekkel foglalkozom. A harmadik nagy fejezetben az osztályozáselméletekről írok. A negyedik tartalmazza a kettőspontos osztályozást. Végül bemutatom még Ranganathan működési területeit. A fellelhető irodalom és a könyvtárunkban található dokumentumok alapján készítettem el a dolgozatomat.

1. Ranganathan élete¹

1.1. A család

Ranganathan 1892. augusztus 9-én született India Tamil Nadu államának fővárosában, Madrasban. Első gyermeke volt szüleinek, csakúgy, mint első unokája nagyszüleinek mind anyai, mind apai ágon. Édesapja, Ramanrita Ayyar – közepes méretű lép földbirtokosa – a Cauvery folyó deltájának legfőbb terményét, rizst termesztett. Édesanyja, Seethalakshmi, egyszerű és nagyon vallásos asszony volt. A szülőknek három fiuk és egy lányuk született. Az apa 1898. január 13-án hunyt el 30 évesen, küzdelmes betegség után. Ekkor Ranganathan még csak 6 éves volt. Anyai nagyapja, Subba Ayyar, általános iskolai tanár segített a családnak Ranganathan további nevelésében. Édesanyja 55 évvel élte túl a veszteséget, 1953. januárjában hunyt el otthonában történt tűzbalesetben, Delhiben. Ranganathan egyik öccse, Nateshan 1964-ben halt meg Madrasban, húga jelenleg is él. 15 éves korában, 1907-ben házasodott, felesége Rukmini odaadó társa maradt Ranganathannak baleset miatt bekövetkezett haláláig, amely 1928. november 13-án érte egy madrasi fürdőhelyen. Első házasságából gyermeke nem született. 1929 decemberében újra nősült, második felesége Sarada, aki szintén fáradhatatlanul segítette férjét könyvtári hivatásában. Még arra is ösztönözte urát, hogy nagyobb összeget adományozzon a madrasi egyetem könyvtártudományi tanszékének megalapítására. Sarada 1985. július 30-án hunyt el, 78 évesen, Bangalorében. Egyetlen fiuk született 1932-ben, Shri R. Yogeswar, aki mérnök végzettséggel jelenleg nemzetközi tanácsadóként dolgozik a gépgyártás területén. Yogeswar két fiával és egy lányával Luxemburgban él.

1.2. Az iskola

Tanulmányait 1897-ben kezdte meg a helyi általános iskolában. Alapfokú tanulmányai során R. Antharama Ayyar, és a szanszkrit nyelvtanár, Thiruvengkatachariar volt rá a legnagyobb hatással. Élete lényegévé vált a tudomány szeretete, megtanult alkalmazkodni váratlan helyzetekhez. Ugyanitt, szülőhelyéhez közel végezte a középiskoláit is, ahová 1908-

¹ Az életrajzi adatok nagy részét az 1978-ban megjelent Könyvtár és információtudomány című enciklopédiából vettem (Kent 1978). Azok a részek, amelyek nem az enciklopédiából származnak, külön vannak jelölve.

ban felvételizett. Vérszegénysége, aranyere és dadogása ellenére egyike volt a legjobb teljesítményt nyújtó felvételizőknek. 1909 márciusában csatlakozott a madrasi Keresztény Főiskola előkészítő osztályához. Kitűnő jegyeivel hívta fel magára Skinner professzor figyelmét, aki felvette egyik kurzusába. Kiváló eredménnyel BA (Bachelor of Arts) fokozatot szerzett 1913-ban. Ugyanezen év júniusában jelentkezett matematikai MA (Master of Arts) képzésre Edward B. Ross professzornál. Ross professzor kedvenc tanítványává vált, nemcsak az előadóteremben, hanem a folyosókon, társalgókban is kapott ismereteket tanárától. 1916-ban szerezte meg a mesteri fokozatot, amellyel matematika tanárnak készült, hiszen vett pedagógiai kurzusokat is, sőt MA fokozata mellé tanári minősítést is szerzett. Tanulmányai alatt szoros szakmai kapcsolatba került tanáraival, Moffat és J. P. Manickam professzorokkal (fizika), Saphesan professzorral (növénytan), Chinnathambi Pillai és L. N. Subramanyam professzorokkal (matematika), de kedvenc „guruja” mindvégig Ross professzor maradt.

1917 és 1921 között tanársegédként dolgozott a mangalorei és a coimbatorei állami főiskolákon. 1921 júliusában párhuzamosan korábbi állásával adjunktusi beosztást kapott a madrasi Presidency College-ban, ami a mai madrasi Állami Egyetem elődje. Mangaloreban és Coimbatoreban fizikát és matematikát tanított. Madrasban a matematikán kívül algebrát, statisztikát és trigonometriát is adott elő. Gyakran bízott meg diákokat különböző témákhoz való anyaggyűjtéssel, számos szemináriumot szervezett, előadásai pedig legtöbbször tapssal zárultak.

Ranganathan tanításon kívüli tevékenységet is folytatott. 1921 és 1923 között a madrasi Pedagógusok Egyesület Matematikai és Információ-tudományi Csoportjának titkára volt. Különböző lapokban és folyóiratokban megjelent írásaival nyugdíjas otthont harcolt ki a pedagógusoknak. Elérte az Indiai Matematikai Társaság anyagi támogatásának növelését. Matematikai körökben népszerű egyéniség volt, főként hatékony szervezőként ismerték el.

1.3. Kényszerpályából elhivatottság

1924-ben kinevezték a madrasi egyetem főkönyvtárosának. Ranganathan – aki ízig-vérig tanár volt – soha nem akart könyvtáros lenni, pedig a beosztás tekintélyes fizetéssel járt együtt. Garfield szerint pont a fizetés készítette a beosztás elfogadására, és amikor fizetésemelési kérelme sikertelennek bizonyult, akkor jelentkezett egy barátja unszolására kelleetlenül a könyvtárosi poszt betöltésére. Ranganathan elmondása szerint a sors tette őt

könyvtáraossá, de azt sohasem bánta meg későbbi életében. Ám az egyetemi könyvtár irányításának átvételét követő első héten jelentkezett a főiskola igazgatójánál azzal a panasszal, hogy nem bírja a bezártságot, sem az egyedüllétet (a könyvtár személyzetén kívül mással nem nagyon találkozott), és ez az új munkája annyira gyökeresen különbözik a korábitól, hogy nem képes elviselni. Válaszul Duncan igazgató háromnegyed éves továbbképzésre küldte Angliába, megnyugtatta Ranganathant azzal, hogy ha a tanulmányi út után is ragaszkodik korábbi állásához, visszakapja. 1924 szeptemberében utazott el Angliába, 1925 júliusában tért vissza a kilenc hónapos tanulmányi útról.

Angliában Ranganathan Berwick Sayers, a Croydon közkönyvtár vezető könyvtárosának előadásait hallgatta, aki a londoni University School of Librarianship egyik előadója is volt. Berwick vezetése mellett számos angliai könyvtárat látogatott meg, láthatta hogyan válnak könyvtárak közösségek olvasóközpontjává. Tapasztalta, milyen szolgáltatásokat nyújthat egy könyvtár az egyes felhasználói csoportoknak, például a gyermekeknek, a munkásoknak és a nőknek. Ez maradandó nyomot hagyott gondolkodásában, döntően megváltozott a szemlélete, ráébredt a könyvtár társadalmi, szociális küldetésére, ezáltal a könyvtáros szakma és saját maga missziójára is. Az 1925-től tudatosan és odaadóan vállalt könyvtáros pályafutás mellett azonban a tanítás is majdnem mindig jelen volt Ranganathan életében. 1929-ben kezdeményezte India első könyvtáros képző iskolájának megalakítását, amely eleinte a Madrasi Könyvtárosegyesület, később a Madrasi Egyetem égisze alatt működött. Ezt az intézményt 15 éven át vezette is, de később Baranasban, Delhiben és Bangalorban is oktatott. A szervezett képzési formákon túl hamarosan mindenhol érdeklődő tanítványok egész köre gyűlt köréje, akikkel hosszas beszélgetéseket folytatott, kutatásokat végzett otthonában is. (Pogányné 2002, 44.)

A könyvtár egész társadalomra, minden korosztályra, csoportra kiterjedő oktató feladatának és saját élethivatásának felismerése indította arra, hogy ahogyan később tanítványai is visszaemlékeznek rá, kitartó, pontos, szorgalmas és aszketikus munkával mind önmaga, mind munkatársai elé magas követelményeket állítva, a könyvtári tevékenységek egészére kiterjedően elméleti alapoást, és a praxis számára jobb eljárásokat, technikákat és szervezeti kereteket adjon. (Pogányné 2002, 44.)

Londoni útja során tapasztalta, hogy a legelterjedtebb osztályozási rendszer Dewey tizedes osztályozása nem elég rugalmas, ekkor kezdett el gondolkodni egy megfelelőbben. Az

eseményre, amely a fazetták² alkalmazására inspirálta, Ranganathan a következőképpen emlékszik:

„Nem tudtam akkor, hogy a fazetták alkalmazása az, amire szükségem van. De valami folyton a fejemben járt. Ebben az állapotban történt egyszer, hogy láttam egy Meccano játékkészletet London egyik játékküzlében. Ez világosított fel. Éreztem, hogy egy ismeret, egy téma osztályozási jelzete számos különböző táblázatba foglalt fazettaelemből kell, hogy összeálljon úgy, ahogy a játék is különböző fajta alkatrészekből áll össze.” (Ranganathan 1967, 106.)

Különböző osztályozási rendszerek tanulmányozása és bírálata után 1924-ben kezdett hozzá saját, híressé vált kettőspontos osztályozási rendszerének (Colon Classification) készítéséhez, melyet először 1933-ban publikált, s amely 1987-ben a hetedik kiadását érte meg Indiában. Az osztályozásról vallott nézeteit azonban csak azt követően fogalmazta meg és adta közre 1937-ben megjelentetett Prolegomenájában, hogy Henry Evelyn Bliss két könyvét megismerte. (Ungvári-Orbán 2001, 73-74.)

Ugyanebben a szöveggyűjteményben olvashatjuk, hogy Ranganathan az első szellemi találkozást Bliss-sel le is írta, Bevezetés a könyvtári osztályozásba című könyvében. Eszerint egyszer, akkor már elkészítette kettőspontos osztályozási rendszerét, londoni tartózkodása alkalmával nem tudott aludni, és unalmában Bliss műve után nyúlt, melyre már régen felhívták a figyelmét. Olvasás közben döbbsent rá, hogy az osztályozásnak nem csak gyakorlata, hanem elmélete is lehetséges. Hát erről lehetséges beszélni? – kiáltott föl állítólag. (Ungvári-Orbán 2001, 66.)

Visszatérve a madrasi egyetemre, azonnal elkezdte az egyetemi könyvtár újjászervezését. Először arra koncentrált, hogy több embert vonzzon a könyvtárba, és a szolgáltatások minél szélesebb körét nyújtsa. Előadásokat tartott az olvasás közösségre és egyénre ható előnyeiről. Tömegkommunikációs eszközöket használt a könyvtárak aktivitásának elősegítésére, ezzel elérte, hogy az egyetemi könyvtár a helyi értelmiségiek központjává vált.

A madrasi kormányzat élénk érdeklődését fejezte ki tevékenysége iránt, amikor jelentős évi adományt fordított a könyvtár fenntartására. Ezen időszak alatt alkotta meg a könyvtártudomány öt törvényét, és kezdte el kidolgozni a kettőspontos osztályozást, és a könyvtári menedzsment alapelveit. Tevékenysége alatt a könyvtári tájékoztató munka virágkorát élte. Bevezette a nyílt hozzáférésű szabadpolcos rendszert, összhangban öt

² Ranganathan szóhasználatát követem. Csak akkor használom a facetta kifejezést, ha szó szerint idézek.

törvényével, ösztönözve ezzel az olvasókat a mind gyakoribb látogatásra. Összegyűjtötte az értelmiségieket, és megalapította a Madras Könyvtári Egyesületet (Madras Library Association), amely a könyvtári mozgalom élő szimbólumává vált. Ranganathan az egyesület alapító titkáráként tevékenykedett, 1928-tól Madras elhagyásáig, 1945-ig. A könyvtáros képzést szintén Ranganathan indította el 1929-ben. A Madras Könyvtári Egyesület pártfogásában ezt a szerepet a madrasi egyetem vette át. Több mint 15 évig volt a képzés vezetője. 1957-ben az egyetem 100 éves évfordulójakor életén át megtakarított pénzét, 100 ezer rúpiát adományozott a könyvtári tanszék létrehozására, amelyet később róla neveztek el.

1. 4. További állomások: Banaras, Delhi, Zürich

21 évi aktív könyvtári szolgálat után Ranganathan önként vonult nyugdíjba 1945-ben, és további éveit a kutatásnak akarta szentelni, de meghívást kapott a banarasi hindu egyetem könyvtári rendszerének kifejlesztésére. A könyvtárat kaotikus állapotban találta, saját kezűleg szervezte újjá az egész állományt, megközelítőleg 100 ezer könyvet osztályozott és katalogizált, 1945 és 1947 között. Ezzel párhuzamosan pedig a banarasi egyetem könyvtáros képzését szervezte. 1947-ben a Delhi Egyetem könyvtárába került, Sir Maurice Dwyer meghívásának eleget téve. Tevékenységét tanítása és kutatása korlátozta, a könyvtár szervezésében már nem vállalt szerepet.

S. Das Gupta professzor, Ranganathan egyik tanítványa lett a Delhi egyetem vezető könyvtárosa. Ranganathan szervezésének köszönhetően 1947-ben BA, majd 1950-ben MA képzés indult könyvtártudományból a Delhi Egyetemen. Megválasztották az Indiai Könyvtári Szövetség (Indian Library Association) elnökének, amelynek titkára a tanítvány, Gupta lett. A szövetség kezdeményezte az Annals, a Bulletin és a Granthalaya szakmai folyóiratok összeolvasztását egy periodikává, ez eredményezte az Abgila indiai könyvtártudományi szakfolyóiratot (Annals Bulletin and Grandhalaya of Indian Library Association).

Nemzetközi kapcsolatai a Delhiben történő tartózkodása idején kezdtek el gazdagodni. Szoros szakmai kapcsolatot tartott Donker-Duyvisszal, a Nemzetközi Dokumentációs Szövetség (Fédération Internationale de Documentation, FID) akkori tetterős főtitkárával. Ranganathan lett a FID londoni székhelyű Osztályozáskutató Társaságának (Classification Research Group, CR) elnöke, 1950 és 1962 között. 1962-től a FID/CR tiszteletbeli elnöke egészen 1972-ig bekövetkezett haláláig.

A Delhiben töltött évek idején állította össze az indiai könyvtári rendszer 30 éves fejlesztési tervét. Döntő szerepet játszott az Indiai Szabványügyi Társaság Dokumentációs Bizottságának megalapításában, amelynek aztán elnöke lett 1967-ig. 1950-ben a Rockefeller Alapítvány jóvoltából az Egyesült Államokba látogatott, és megírta *Classification and communication* (Osztályozás és kommunikáció) című könyvét, amelyet a rákövetkező évben adtak ki.

Hogy első kézből szerezzon tapasztalatokat a dokumentációs tevékenység terén, Zürichbe utazott, ahol átdolgozta a Prolegomena előző kiadását. Rendszeres közreműködője az *Annals of Library Science* folyóiratnak, amely az 1950-es években alapított Indiai Nemzeti Tudományos Dokumentációs Központ (Indian National Scientific Documentation Centre, Insdoc) folyóirata.

1. 5. Bangalore, a végállomás

1957-ben Ranganathan Bangaloreba költözött, ahol nem tervezett semmilyen közreműködést dokumentációs intézményben, de balszerencséjére Bangalore éppen abban az időben industrializálódott, és nőtt világvárossá. Ranganathan az Insdoc, a Tervezőbizottság (Planning Comission) és az Egyetemi Segélybizottság (University Grants Comission) tanácsadójaként működött. Bangaloreban sok fiatal könyvtáros kezdett el köré gyűlni, a velük való közvetlen beszélgetések eredményeként született számos monográfia és egyéb kutatási jelentés. Tevékenységének csúcsaként 1962-ben megalapította a Dokumentációs Kutatási és Oktatási Központot (Documentation Research and Training Centre) az Indiai Statisztikai Hivatal fenntartásában, amelynek aztán tiszteletbeli tanára lett 1962-től haláláig. Itt az osztályozási rendszerek összehasonlító elemzésével foglalkozott (Ungvári-Orbán 2001, 73.)

1965-ben az indiai kormány a könyvtár- és információtudomány doktorává emelte, ami a szakma kimagasló megbecsülését jelentette, hiszen ebben az időben összesen négy ilyen tudományos fokozat került kiosztásra: Dr. C. V. Raman (fizika), S. N. Bose (fizika), P. W. Kane (jogtudomány), S. K. Chatterjee (irodalom és nyelvészet). Fizetésének és könyveinek jogdíjából befolyt összeg nagy részét a második feleségéről elnevezett Sarada Ranganathan a Könyvtártudományért elnevezésű alapítványnak (Sarada Ranganathan Endowment for Library Science) adományozta. Életének utolsó öt évében már tartózkodott a nagyobb utazásoktól, mély gondolkodással és írással töltötte idejét. Továbbfejlesztette a kettőspontos osztályozást,

bizonyítva, hogy az osztályozási rendszerek tervezése és fejlesztése egy életen át tartó munka. 80 munkával eltöltött év után, 1972. szeptember 27-én érte a halál.

1.6. Ranganatan és a hindu világnézet

Ranganathan azt vallja, hogy a könyvtártudományi tevékenysége tudományos, többek megítélése szerint azonban ez jelentős mértékben vallási gyökerekből táplálkozik. A referenz szolgálattal kapcsolatos megnyilatkozásaiban gyakran utal metafizikai és morális összefüggésekre, amelyek lényegében véve meghatározzák a könyvtári tevékenység helyét a társadalom életében. A hinduizmus alapvonása a világmindenség egységében, valamennyi dolog lényegi összefüggésében való hit, valamint az a meggyőződés, hogy a tudás, a tudomány ennek az egységnek hatalmas közvetítő közege számunkra. A hindu vallás ezt a kozmikus egységet áldozatokkal, és a velük kapcsolatos szavakkal, szövegekkel igyekszik tudatosítani, aktualizálni hívei körében. A szavaknak ez a kozmikus hatalma, a világmindenség egységének szent kifejezése a brahman, amely nemcsak a mikrokozmoszt, az eget és a földet, vagy a kozmoszt és az embert köti össze, hanem egyben a végső egyetemes hatalmat, a változatlan valóságot is jelenti, amely alapjául szolgál a világ minden változatosságának is.

Lelkébe tekintve az ember belép a világmindenség realitásába. Az áldozati fordulatok ismerete elősegíti önmagunk megismerését a világmindenséggel és minden emberrel való kapcsolatunkban. A kozmikus rendnek ez az ismerete a legfőbb természet feletti igazság induitív meglátása, egyike azoknak az utaknak, amelyek elvezetnek a léleknek az abszolútummal való egységben való felszabadulásához. A hindu szemlélet szerint az, aki más emberekkel foglalkozik, voltaképpen a világmindenség minden emberével foglalkozik. Mivel minden teremtmény részt vesz a kozmikus valóságban, s így mindannyian összeköttetésben állnak egymással. Amikor az egyén saját lényének törvényeit teljesíti, részt vesz az egyetemes, kozmikus törvény (dharma) kialakításában, de csak abban az esetben, ha figyelembe veszi a többi embert, és harmóniában él velük.

Ranganatan hite a könyvtári tevékenység fontosságában végsősorban a tudás kozmikus értékében gyökerezik. Megállapítása szerint a könyvtár életbevágóan fontos feladata, hogy az egyetemes nevelés eszköze legyen, szétsugározza a tudományt. Ez az életelv a könyvtár lelke, amely megnyilvánul minden formájában, hasonlóan a bensőséges lelkiületű

emberhez. Ranganathan egyik írásában (Preface to Library Science) a könyvtárosi hivatást úgy jellemzi, mint amely összekapcsolja az egyetemes és a személyes valóság törvényeit. A könyvtárosi hivatás személyes előnyt jelent azoknak, akik azt művelik, a társadalomnak jólétet nyújt. A könyvtárosság hozzájárulása az egyének alkotó öröméhez, és a nemzetek küldetésének teljesítéséhez. A dharmának, a mindent átfogó természeti törvénynek a megnyilatkozása.

Végül a felszabadulás öröme (moksa) a könyvtárosi hivatás gyakorlati feladataira történő önfelelt koncentráció útján szintén elérhető. A könyvtárosi tevékenység nemcsak a könyvtárosoknak, hanem a könyvtárlátogatók számára is lehetővé teszi, hogy a fizikai lét színvonaláról az értelmi színvonalhoz, majd végül a lelki színvonal magaslatára eljuthassanak. Az egyéni képességeknek ez a kibontakozása hozzájárul az egész közösség haladásához, összhangban az egyetemes törvénnyel. A lelki kiteljesedés a fejlődés végső szintje, amely magában foglalja a fizikai és a szellemi fejlődési szintet is. A lelki szintet az ember általánosan még nem érheti el fejlődésének jelenlegi szakaszában bármilyen erőfeszítések révén sem. A szellemi fejlődési szintet teljes mértékben ki kell aknázni, nemcsak azért, mert ez már önmagában véve is értékes, hanem azért is, mivel ez hozzájárul a társadalomnak a lelki szintre való fokozatos eljutásához.

Az egyéni lelki fejlődés, amely részben a szellemi síkon elért együttműködéstől függ, hozzájárul az emberiség életében az egyetemes összhanghoz, amely a hinduizmus lényege. Minden remény megvan arra, hogy az intellektuális kötőerők, amelyek túllépik a földrajzi határokat, megnövekednek, és világméretű együttműködéshez vezetnek. Az emberiség még korai gyermekkorát éli, amelyet kirobbanó majd beszűkülő érzelmek jellemeznek. Amikor majd érettebbé lesz, majd túljut az etnikai csoportosulás állapotán, ellenőrzés alá vonja érzelmeit, túlnyomórészt szellemivé válik, és belép a szellem feletti szakaszba. Bepillantásai lesznek az együttműködő élet gyönyöreibe, olyan csonkítatlan végtelen örömökbe, amelyek tiszta lét, tiszta tudat, tiszta öröm néven ismeretesek. A könyvtár célja, hogy részt vegyen ennek a fejlődésnek elérésében, a kölcsönös összetartozás szellemében. (Balázs János 1977, 309)

2. Ranganathan törvényei

Amikor Ranganathan első könyvét, a könyvtártudomány öt törvényét megírta, 39 éves volt, és 7 évi könyvtárosi tapasztalat állott a háta mögött. Ez 1931-ben történt. Az öt törvény első megjelenésekor programbeszédként, kiáltványként hangzott. Ranganathan egy élet munkájával igazolta a törvények helyességét. A könyvtár, a könyvtárügy, a könyvtártudomány képe az alapaxiómákból bontakozik ki. A könyvtártudomány kérdéseit sajátos csoportosításban, de szerves egységben mutatja be, és meggyőzően indokolja helyességüket. Amikor irodalmat kutattam a témához, a törvények többféle fordításával találkoztam. Ezek természetesen nagyon hasonlítanak egymáshoz. De az érdekesség kedvéért néhány fordítást itt most felsorolok.

Az első fordítás Dávid Antaltól származik, aki 1937-ben tette közzé ezeket. Íme, a Dávid-fordítás így hangzik:

1. A könyvek elsősorban olvasásra vannak szánva.
2. Könyvet mindenkinek.
3. A ránbízott könyvnek szerezzünk olvasót.
4. Kíméld az olvasó idejét.
5. A könyvtárat növekvő szervezet lévén ne kösd meg. (Pogányné 2002, 46.)

A TMT 1996/7-8. számának 288. oldalán Ranganathan törvényeinek ezen fordítását olvashatjuk:

1. A könyvek használatra valók.
2. A könyvek mindenkéi, avagy minden olvasónak a maga könyvét.
3. Minden könyvnek a maga olvasóját.
4. Az olvasó idejével takarékoskodni kell.
5. A könyvtár növekvő szervezet.

Ismét egy fordítás a TMT 1978/4. számából, a 191. oldalról:

1. A könyvek használat céljából vannak.
2. Minden olvasónak a maga könyvét.
3. Minden könyvnek a maga olvasóját.
4. Kíméld az olvasó idejét.
5. A könyvtár fejlődő szervezet.

És végül szintén a TMT 2005/6. számának a 300-301. oldaláról egy fordítás:

1. A könyv használatra való.

2. Minden olvasónak meg kell találnia a könyvét.
3. Minden könyvnek meg kell találnia olvasóját.
4. Tiszteljük az olvasó idejét.
5. A könyvtár folyamatosan növekvő szervezet.

Összevetve ezeket a fordításokat, azt látjuk, hogy tartalmilag minden törvény pontja ugyanazokat mondja ki, csak más-más szavakkal.

Ranganathan 1931-ben bízta ránk a könyvtártudomány öt törvényét. Ebben az öt törvényben tulajdonképpen a könyvtáros szakma feladatait sorolja fel. Ezek a törvények ugyanolyan érvényesek ma is, mint ahogy a jövőben is érvényesek lesznek, és voltak Ranganathan idejében. Tudniillik a könyvtárak nem pusztán a létezés, hanem a szolgáltatás, a felhasználók kiszolgálására voltak, vannak és lesznek létrehozva. A könyvtárosok munkájukkal nemcsak az egyént, a közösséget, hanem a társadalmat is kiszolgálják. Ily módon a szolgálat szó jelentheti mind az egyéni segítségnyújtást, mind pedig szélesebb értelemben az emberiség szolgálatát. A fogalomban benne rejlik a minőségre való törekvés, és a vágy, hogy a könyvtár kielégítse, sőt túlszárnyalja a használók elvárásait. A törvény szerint a könyvtáros feladata, missziója kettős: segíteni az igazságot kereső egyéneket, elősegíteni a kultúra magasabb céljainak megvalósulását.

A szolgálat szó a szakmám 36 éve alatt rendszeresen felbukkanó kifejezés. Annak idején, amikor képesítés nélküli könyvtárosként elkezdtem a szakmát, az első főnököm, Merkovszky Pál, a Nyíregyházi Főiskola könyvtárának első igazgatója – akiről már esett szó – nagyon a lelkünkbe véste, szinte beleégette a lelkünkbe, hogy a könyvtáros elsődleges és legfontosabb feladata a szolgálat. Lehet, hogy ezért is ragadott meg engem Ranganathan törvényei közül néhány, hiszen Ő, Ranganathan szellemében próbálta a szakmai szeretetet belénk oltani az 1970-es évek elején.

Az elektronikus technológiák megjelenésével sokan megjósolták a könyvek halálát, és a papír nélküli társadalmat. Az igazság azonban az, hogy tekintetbe kell venni a közlés minden formáját, s a jövő könyvtára használni fogja a tudás és információ különböző hordozóit. Úgy tűnik, kikerülhetetlenül az a jóslat fogadja a közlés újabb fajtáinak megjelenését, hogy az eddigi közlésformákat kirekeszti. Azonban mi indokolja, hogy bármi más felcserélje a nyomtatást, míg az új technológiák kevésbé hatásosak, sokkal költségesebbek, és egyéb hátrányaik is vannak.

Az új technológiából nem következik az, hogy a könyvtáros csak két véglet között választhat: vagy gépromboló lesz, vagy lelketlen gépőrült. A technológia értelmes használata a probléma megoldására irányul, s nem öncélú alkalmazásra törekszik, mérlegelve a

beruházás hatékonyságát, előnyeit és hasznát. Az automatizáció a legelőnyösebb a könyvtári műveletek elvégzésére, s lehetőséget nyújt a világ digitális formában kezelt szövegeinek és adatainak hozzáféréséhez. Mindazonáltal a nyomtatás médiuma marad a legalkalmasabb forma az összesített tudás közlésére az olvasás terén. A jövő embere csak arról fog tudni, amit a könyvtáros a jelenben megőriz. Ezzel a felelősséggel minden könyvtárosnak tisztában kell lennie. Az adatok veszni hagyása egyfajta cenzúra.

A könyvtárak a kor eredményeit összegyűjtő kollektív tárházak. Ezt a fontos tényt kell mindig szem előtt tartani, amikor bármilyen technológiai változtatás gondolata felmerül. A könyvtárak szabadsága mind szociális, mind politikai, mind pedig intellektuális szempontból elengedhetetlen. Kötelesek megőrizni a társadalom és a közösségek eredményeit, és ezeket mindenki számára hozzáférhetővé tenni. Súlyos hiba a múlt tapasztalatainak fel nem használása, de nem szabad a régi dolgokhoz csak azért ragaszkodni, mert régiek, és nem szabad félretenni a régi dolgokat csak azért, mert régiek. A történelmi érzék és a tudás tartós értékei arra intenek, hogy a könyvtárakat nem szabad lerombolni, mivel a jövő magában foglalja a múltat, el kell fogadni az innovációs kihívásokat. A könyvtáraknak azonban tiszta fejjel és józanul össze kell tudni kapcsolni a múltat és a jövőt. (Horváth 1996, 288-289.)

Mindannyian tudjuk, hogy a könyvtári állományt alkotó dokumentumtípusok körének bővülése, és a szolgáltatási rendszer differenciálódása a törvények lényegén ugyan nem változtat, de némi változtatás már Ranganathan életében is szükségessé vált. Könyvek helyett dokumentumokról, olvasók helyett felhasználókról kellett beszélni. Mint már említettem, ezek a törvények ugyanolyan érvényesek ma is, mint ahogy a jövőben érvényesek lesznek a digitális könyvtárakra.

A könyvtárak rendeltetése, legyen az digitális, hibrid vagy másmilyen, nem pusztán a létezés, hanem a szolgáltatás, a felhasználók kiszolgálása. Néhány éve Walt Crawford és Michael Gorman aktualizált és vitatható újraértelmezését adták Ranganathan törvényeinek.

1. A könyvtárak az emberiséget szolgálják.
2. Tiszteld a tudás átadásának minden formáját.
3. Intelligensen használd fel a technológiát a szolgáltatások fejlesztésére.
4. Óvd a tudás szabad hozzáférhetőségét.
5. Tiszteld a múltat, és tegyél a jövőért.

Ranganathan átfogalmazott törvényei Crawford és Gorman szempontjaiból érvényesebbek napjaink könyvtártudományára. Ennek ellenére mindig is kockázatos volt jóslásokba bocsátkozni. Az elmúlt fél évszázad alatt a könyvtáros szakma számtalan jóslással

találkozott, a könyvtár megszűnésétől az átalakulásáig. A digitális jövőt először Vannevar Bush jósolta meg 1954-ben. Merre könyvtárosok, avagy a könyvtárak pusztulása című cikke pedig elsőként hívta fel a figyelmet a fenyegető és radikális változásokra. Többek között a könyvtárak érvényesülésére az elektronikus világban. (Szalóki 2005, 301)

A digitális könyvtárak felhasználó központú modelljeit vizsgálva két tényező nehezíti meg a helyzetünket. Először is az, hogy a könyv fogalma megváltozott, másodsor pedig a technológiában a könyvtári megőrzés és tárolás fizikai követelményeiben végbement változások. Azt mondhatjuk, hogy legalább középtávon szükség lesz hagyományos könyvtárra és levéltárra, ha másért nem, a hatalmas mennyiségű nem digitális örökség miatt. A könyv számos változáson ment keresztül, amely a tárolását és használatát hatékonyabbá tette, a kőtáblától a papirusztekercsig, a savmentes papírkódextól az elektronikus bitekig.

Ha a jövő könyvei még inkább megkaphatatlanok lesznek, akkor a közvetítő szakember szerepe sokkal fontosabb lesz, mint ahogy korábban gondoltuk. A digitális gyűjtemények a rendszerezés új lehetőségeit kínálják. Jövőképünkben szerepelnie kell a felhasználói igények és szolgáltatások várható változásainak, amelyek a könyvtárakat is át fogják alakítani. A felhasználók többnyire kézbesítve fogják kérni a szolgáltatásokat, leginkább elektronikus eszközökön, az interneten vagy telefonon keresztül. Vitathatjuk az elektronikus könyvek népszerűségét, de ez valószínűleg idővel növekedni fog. A felhasználóknak mindenképpen más szolgáltatásokra lesz szükségük, mint korábban.

A társadalmi változások hatására az intézmények is átalakulnak. A hagyományos könyvtárak kicsit lassabban fognak változni, az újonnan létrejövők, ezen belül is a digitálisak, amelyek sokkal inkább szinkronban lesznek a társadalmi változásokkal, és az új felhasználói igényekkel. A továbbiakban a tervezőket egyre jobban be kell vonni a digitális könyvtárak működtetésébe. Ez azt jelenti, hogy az informatikusok, a mérnökök és a könyvtárosok közösen lesznek felelősek az információszolgáltatás biztosításáért, egyre növekvő információtartalom, egyre változatosabb és komplexebb formátumok mellett egyre kevésbé felkészült felhasználók számára. Mind szélesebb lesz a digitális szakadék a „techno-info képzett” és a „techno-info középhesztű” felhasználók között. Feltehetően ez utóbbiakhoz kell alkalmazkodnunk, mert belőlük lesz több. (Szalóki 2005, 301.)

A könyvtári világ több újragondoláson ment keresztül az elmúlt 50 évben. A falak nélküli könyvtár gondolatának megjelenésétől a megvalósulásáig. Ahhoz, hogy el tudjuk képzelni a könyvtár jövőjét, számításba kell vennünk, milyen változások mehetnek végbe az információhordozókban, és az őket kezelő intézményekben. Ha ezt megértjük, arra is következtethetünk, milyen lesz a jövőben az olvasó és a könyvtáros kapcsolata.

A szabványok jelentősen befolyásolják a könyvtárak jövőjét. Digitális környezetben az információ megjelenítése kifinomultabb és összetettebb lesz. A metaadatok is digitális formátumban lesznek, attól függetlenül, hogy digitális vagy hagyományos tartalmat reprezentálnak. A hagyományos információhordozók tartalmazzák a saját metaadatokat. A legtöbb könyvnek van tartalomjegyzéke, és némelyik rendelkezik tárgymutatóval is. Idővel a publikálási szabványok úgy alakulnak, hogy nem minden kiadványban van rendszerezett információ a metaadat feldolgozásához. A könyvtári szakemberek feladatköre is át fog alakulni. Amint látjuk, rengeteg új terület jött létre a könyvtárakban. Megjelentek többek között informatikusok, akik az új jelölőnyelvvel és a visszahívási algoritmusok fejlesztésével foglalkoznak, a keresőmotor-fejlesztők, a rendszerkönyvtárosok és a tájékoztató internetskönyvtárosok. Az utóbbi időkig a könyvtárosnak felügyelő és korlátozó szerepe volt, ahogy Umberto Eco A rózsza neve c. regényében megírta. (Szalóki 2005, 303.)

A 20. század közepe táján ez a kép módosult, és a könyvtáros tájékozott segítővé lépett elő, illetve vált közvetítővé az információkeresésben. A harmadik évezred elején a könyvtárosok elfogadták a törvények Crawford és Gorman által átdolgozott harmadik pontját, amihez azonban a technológia használatának ismeretére van szükség. A digitális forradalom óriási adathalmazt termel, és számtalan tanulmány szól arról, hogy mennyire nem tudunk mit kezdeni ezzel az információdömpinggel. A közvetítő szakember technikai eszközök segítségével ezt az áradatot tereli kezelhető egységekbe. Az információközvetítő szerep részeként meg kell határozni az információ felhasználhatóságát. Számtalan módja van a minőségi és használható információhoz való hozzáférésnek, amiben minden könyvtárosnak jártasnak kell lennie. Ahogy növekszik az információs csatornák száma, bővül a tartalom, egyre nő az igény a közvetítő szakemberek iránt.

Tehát összefoglalva, jövőképet rajzolni elég elrettentő feladat. Továbbra is szükség lesz olyan szakemberekre, akik közvetíteni tudnak a digitális és hagyományos gyűjtemény, valamint az olvasók között. A mesterséges intelligencia és szakértői rendszerek egyre nagyobb szerepet fognak játszani a közvetítésben, és feltehetően egyre hatékonyabban. A könyvtár népszerű meghatározása tovább fog változni. A korábbiak a helyre, az újabbak pedig a szolgáltatásra és a feladatra összpontosítanak. Növekedni fognak a felhasználói igények, a távolsági, illetve a kézbesített szolgáltatásokra. A digitális tartalom területén már látható a tartalom birtoklása, és licenccel való védelme közötti feszültség, jelentős korlátozások érték a felhasználói joggal rendelkezőket, különösen a könyvtárakat és olvasókat a hozzáférés átvitelében és a másolatkészítésben.

Ha a könyvtárak egyre több új és régi licenccel védett digitális dokumentumot szereznek be, a felhasználók igényeinek kielégítése egyre korlátozottabb lesz. A digitális könyvtárak folytatják a gyűjteményre vonatkozó minőség-ellenőrzés biztosítását, az általuk kiszolgált felhasználói rétegek alapján. A meta- és metaadat-rendszerek száma és összetétele növekedni fog. Ezek a rendszerek kezelni tudják az összes dokumentumtípust, szövegeket, képeket, hang-, video- és multimédiás állományokat. Ezek szakértői szintű keresőrendszerekkel, valamint grafikus felhasználói felületekkel fognak párosulni. Mind a szakértői, mind a felhasználói rendszereknek feltehetően összetett interfészei lesznek, amelyek lehetővé teszik a keresési és a visszakeresési folyamatot.

Az információ is átalakul. Valószínű, hogy a jövőben a korábban ingyenes szolgáltatások is pénzbe fognak kerülni. Némely könyvtárban ma már ezt tapasztaljuk. Ezek a költségek elsősorban a tartalomért fizetett díjak, a szakértői rendszerek és kézbesítő szolgáltatások árainak növekedése miatt érintik a könyvtárakat. (Szalóki 2005, 303)

2.1. Általános normatív alapelvek

Visszatérve Ranganathan öt törvényéhez, a későbbi kiadásokban ezekhez a törvényekhez ún. általános normatív alapelvek kapcsolódnak, amelyek a törvényekben megfogalmazottak ellátásánál, tehát a könyvtári munka számára releváns általános érvényű szempontokat adnak.

Első ezek közül az *értelmezés törvénye*. Nagyrészt az indiai mímámszá³ és njája⁴ filozófiai iskolák rendszerén alapul. Ranganathan a feldolgozó munkára vonatkoztatva kijelenti, hogy a katalógizálási szabályok értelmezésének módszere megegyezik a törvényekével. Egy dokumentum által felvetett új katalógizálási kérdés megoldása a szabályok helyes értelmezésével lehetséges. Ha a különféle szintű elvek között ellentét feszül, szintén a szabályok értelmezése, esetleg a jelentősen megváltozott körülmények között újra alkotása hívható segítségül.

Második a *pártatlanság törvénye*. Kimondja, hogy a címfejbe kiemelhető két azonos típusú adat, legyen szó akár társszerzőkről, akár sorozatcímekről, azonos jogokat élveznek, tehát nem lehet önkényes döntéssel az egyiket előnyben részesíteni.

³ Szanszkrit szó, jelentése: kutatás, gondolkodás. In: Magyar nagylexikon. 13. köt. Bp. Magyar Nagylexikon K. 2001. 154. p.

⁴ Szanszkrit szó, jelentése: módszer, szabály, törvény. In: Magyar nagylexikon. 13. köt. Bp. Magyar Nagylexikon K. 2001. 808-809. p.

Az előbbi törvénnyel összefüggésben a harmadik a *szimmetria szabálya*. Eszerint az egymással kölcsönös kapcsolatban lévő elemek mindegyikének azonos súllyal kell szerepelni a katalógusban.

A negyedik elv a *takarékosság elve*. Figyelembe véve a lehetséges alternatív megoldások közül mindig azt kell választani, amely az emberi, anyagi, materiális erőforrások és a feladat elvégzéséhez szükséges idő tekintetében a leggazdaságosabb megoldást jelenti. Ez a törvény sokszor összeütközésbe kerül a többi általános normatív alapelvvvel. Ranganathan azonban kiemeli, hogy a könyvtárosság öt törvénye, tehát a szolgáltatás javára kell a vitás kérdésekben dönteni. Felmerül a melléktételeken regisztrálandó adatok körének kérdése, a saját feldolgozás és a központilag készített cédulák használatánál; ez természetes az egész feldolgozási munkamenet megszervezésének eltérő metódusait is jelenti. (Pogányné 2002, 46-47)

2.2. A kánonok

A könyvtárosság törvényei és a hozzájuk csatlakozó általános törvények implikációi, tehát azokból következnek, a kánonok. A katalógizálás kánonjai a normatív irányelvek, amelyek előírják a katalógizálási szabályzat megszerkesztését, beleértve az egyes szabályok megfogalmazását, kodifikálását, a szabályok értelmezését, melyek következtében azok alkalmasak lesznek újabb megváltozott feldolgozási esetek megoldására, valamint iránymutatást adnak a feldolgozó munkához. A Theory of library catalogue c. munkában Ranganathan hat kánont különít el (következetesség, relevancia, megbizonyosodás, folyamatosság, aktualitás, hathatóság elve). A Classified catalogue code 1964-es kiadásában kilenc kánon létezéséről tesz említést. Ezek közül új az azonosítás, a keresett rendszó, és az összefüggés elve az eredetihez képest. De igazából részleteiben csak nyolcat mutat be. Itt már nem fejti ki a relevancia elvét. Ezen azt érti, hogy a katalógustételeknek mindig céljuknak megfelelő, releváns adatokat, és csak azokat kell tartalmazniuk, nem pedig a könyv adatainak összességét. A relevancia elve így tulajdonképpen beépült egyrészt a már korábban is megfogalmazott takarékoság törvényébe, másrészt kidolgozottabb és tágabb értelmezésben az összefüggés kánonába.

2.2.1. A megbizonyosodás elve

Ez mutatja a legnagyobb eltérést az európai, amerikai gyakorlattól. Kimondja, hogy csak a katalogizált dokumentum címdalán és egyéb oldalain található információk adhatják a formai katalógus tételeinek besorolási adatait, és csak az ott szereplő formában. Abból, hogy Ranganathan a főtétele első besorolási adatát a szerző nevét vagy címét sem egységesíti, az nyilvánul meg, hogy nem törekszik a szerzői életmű, illetve a mű minden, a könyvtár állományában megtalálható kiadásának egybegyűjtésére, a katalógus egyetlen pontján, így egyértelmű, hogy nem fogadja el a párizsi alapelvekben foglalt második katalógusfunkciót. Az adatok egységesítésével tehát a dokumentumon szereplő változattól való eltéréssel szemben a törvények és irányelvek megfogalmazója a könyvek címdalának és előzékeinek nemzetközi szabvánnyal történő szabályozását tartaná fontosnak, így a katalogizáló nem is kényszerülne külső adatok felhasználására.

2.2.2. A hathatóság elve

A címfejnek azon képességét érti, hogy amennyire csak lehet, meghatározza a leírás katalóguson belüli helyét. Így a címfejnek vagy formájának helytelen megválasztása a könyv, dokumentum megtalálhatóságát veszélyezteti vagy teszi lehetetlenné. A több szóból álló besorolási adatokból azon elemet kell rendszóként kiemelni, amelyik hathatósabban határozza meg a betűrendi helyet. Ezzel indokolható a modern névhasználatnál a családnév, és nem az egyéni név rendszóvá emelése. Amennyiben a címfej önállóan erre nem alkalmas, a leírás többi részének kell a szükséges adatokat tartalmaznia.

2.2.3. Az azonosítás elve

Szintén a címfejben használt adatok formájára vonatkozik. Az adott entitás pontos azonosítására nem alkalmas neveket, például az azonos nevű szerzőket elegendő és megfelelő kiegészítő adattal kell ellátni.

2.2.4. A keresett rendszó elve

Tulajdonképpen megegyezik az európai-amerikai katalogizálás elméletben a felhasználó igényeinek figyelembe vételével. Az a különbség a két megközelítés között azonban természetesen megvan, hogy míg a nyugati felfogásban az olvasói igények figyelembe vétele a szabályalkotás során játszik jelentős szerepet, addig Ranganathan értelmezésben ez a tájékoztatásban és a könyvkiválasztásban való gyakorlat során kifejlesztett egyéni képességen múlik.

Ehhez a kánonhoz kapcsolódóan tér ki arra, hogy egyazon műnek más-más formai adatokat magukon hordozó kiadásai a megbizonyosodás elvéből következően mindig saját ismérveik alatt regisztrálандók, az olvasók érdekének figyelembe vétele megköveteli, hogy a közöttük lévő kapcsolatokat a leírások megjegyzésben közöljék. Ezzel a mű egyes kiadásainak összekötését megvalósítja ugyan, azt a párizsi Nemzetközi Katalógizálási Konferencián elfogadott katalógusfunkciót azonban, amely a mű egységesített cím alatti egybegyűjtését teszi lehetővé, nem építi be.

A Classified catalogue code 1964-es kiadásában olvasható, hogy az 1938-ban napvilágot látott első kiadásban még csak tárgyi besorolás, és lánceljárás vagy láncolásként szerepel ez az elv. Ranganathan megítélése szerint a lánceljárás kimunkálatlansága tehető felelőssé azért, hogy az 1952-es kiadásban már szereplő keresett rendsző elvének kodifikálása szükségessé vált.

2.2.5. Az összefüggés elve

A katalógizálási kánonjai közül talán a legérdekesebb és a könyvtár egész működésének szövegösszefüggéseit leginkább kifejező kánon. A katalógizálási szabályzatok megalkotásakor tekintetbe kell venni a könyvtermelés szempontjait, a könyvek és a katalógus céljait, a könyvtár szolgáltatási rendszerét és strukturális felépítését, a meglévő és tervezett bibliográfiai apparátust, annak szerkezetét, és mindezek változásainak nyomon követése mellett időről időre javítani kell rajtuk.

Ranganathan gondolatmenete abból indul ki, hogy a kéziratok, tehát unikális dokumentumok leírása szükségszerűen minden formai ismervre ki kell hogy terjedjen, de már az ősnymtatványok formai feldolgozásánál teret lehet engedni a takarékoság elvének. Így bizonyos jegyek már nem relevánsak, vagy értelmezhetők, más jegyek állandó regisztrálása pedig ugyancsak egyre kevesebb súlyt kaphat. Az évszázadok során nemcsak a könyvek előállításában történtek változások, hanem a könyv formájában, a címoldal kinézetében, adataiban is.

A másik fontos környezeti változás a szabadpolcos rendszer megjelenése volt. A zárt raktári rendszer esetében a katalógus mindamellet, hogy összekötő kapocs olvasó és könyvek között, el is választhatja őket egymástól, ezért például terjedelmi adatok, és a kiadó nevének felvétele úgyszintén fontos információkkal látja el a keresőt. Nem így a kiadó székhelye, amely a megfelelő olvasnivaló kiválasztásában nem játszik igazán döntő szerepet.

A szabadpolcos könyvtárban Ranganathan nézete szerint a könyv alapvető azonosító ismérvein túli egyéb jellemzők regisztrálása ellentétes a takarékoság elvével, mivel maga a

polcon lévő állományelem, a könyv jellemzi önmagát. Természetesen nem vonatkozik ez a nemzeti bibliográfiákra, és a nagykönyvtárak katalógusaira.

Meglehetősen provokatívnak tűnhetett, és még ma is az a kijelentése, hogy a kurrens könyvek várható könyvtári fizikai és tartalmi szempontú élettartama 10 év. Ha egy bibliotéka – nem nemzeti vagy tudományos könyvtárról van szó – tovább is megőrzi a könyveket, vagy azért marasztalható el, mert ez idő alatt a könyv tartalmában elavulttá vált, és további szolgáltatása a társadalom számára káros, vagy azért, mert nem használtatta eleget, és ekkor nem látta el a könyvtárosság öt törvényében foglalt feladatait. Ezért még az információ tartalmukban halhatatlan, maradandó értékű köteteket is időről időre inkább újabb kiadásokra kell cserélni.

A tartalom elavulására megállapított 10 év nagyjából összeesik a bibliometriai vizsgálatok eredményeivel. A tudományos kutatás módszerei, és a nemzetközi bibliográfiai együttműködések egyre differenciáltabb bibliográfiai tájékoztatási eszközrendszer létrejötté is hatással kell, hogy legyen az egyedi könyvtárak gyakorlatára, és a nemzeti, illetve az országok közötti egyeztetésre.

2.2.6-7. Az állandóság és az aktualitás elve

A hatodik és a hetedik elvet egyszerre tárgyalja. A hatodiknak az **állandóság**, a hetediknek az **aktualitás elve** nevet adta. Mindkét elv ugyanarra a jelenségre utal, a formai és a tartalmi katalogizálás terén, nevezetesen a címfej adatának megváltoztatására. A személy-, testületi és földrajzi nevek esetében az állandóság azt jelenti, hogy az egymástól eltérő, vagy később megjelent névvariációk nem változtathatják meg a már katalógusban szereplő változatokat. Ezek között keresztutalások, lásd még utalások teremtik meg a kapcsolatot, tehát a szerző teljes életműve az utalások mentén szóródik szét a katalógus egészében, amint ez a megbizonyosodás kánonjából következik. Ugyanezt a tartalomra való kifejezések viszonylatában az aktualitás elve ellentétes módon szabályozza. A dokumentum tartalmának tükrözésére használt megjelölések bármilyen okból történő megváltozásakor, például új terminus technikus kialakulásakor az eddig használt kifejezést le kell cserélni. A két ellentétes irányelv közötti határ tehát a besorolási adat típusa szerint vonható meg.

Nem minden szempontból érthető, hogy a tartalmi egység egy kérdéskör irodalmának egyben tartása miért élvez elsőbbséget a szerzői, oeuvre-rel szemben, holott ezek Cutternál az angol-amerikai szabályzat elméleti megalapozásában egyenrangú alapfeladatok.

2.2.8. Az egyöntetűség elve

Nyolcadik alapelv az **egyöntetűség alapelve**, amely a katalóguson belüli állandó logikai felépítésre, például a főtétel első besorolási adatának megválasztására, az adatok felvételére és írásmódjára, valamint a formai kivitelezés azonosságára hívja fel a figyelmet. Ezen elv megfogalmazása a Londonban megismert szabályzat következetlenségeire, leginkább a testületi szerzőség nehezen áttekinthető, és helyenként zavaros szabályaira mutat rá.

2.3. Alapelvek

Ranganatan könyvtárelméletében a harmadik szintű elvi szabályozást az alapelvek jelentik. Speciálisan a katalogizálásra vonatkozóan a helyi variációk szükségességét, és az úgynevezett ozmózis⁵ módszert definiálja. A helyi variációk alapján már a szabványalkotásban az összefüggés elvéhez igazodva el kell különíteni a nemzetközi, nemzeti, többnyelvű országban indokolható és elengedhetetlen nyelvi és helyi használatra létrehozott variánsokat, amelyet természetesen nem állhatnak ellentétben az általánosabb elvekkel, csak egy-egy részterület szabályozására terjedhet ki, és a magasabb hierarchiaszinten álló katalogizálási szabályzat kiegészítéseként kell őket értelmezni.

Ez az irányelv érvényesült a 20. század első felének amerikai és európai szabályzatainál, és érvényesül ma az ISBD korában is.

Ozmózison Ranganathan a rekatalogizálásnak, az egységesítési törekvések egyik legnagyobb gátló tényezőjének azt a módját érti, amely nem terjed ki a teljes könyvtári állományra, a nem kurrens gyűjteményrész megmarad a régi, lezárt katalógusban, az új beszerzéseket viszont már az új szabályzat szerinti katalógusba kell feldolgozni, és a régebbi állomány használt, a kölcsönzésből visszaérkezett részét apránként át kell szivárogtatni ebbe a nyilvántartásba. Az ily módon állományelemzéssel összekötött rekatalogizálás viszonylag rövid időre jelent valóban nagy többletmegterhelést, a későbbiekben egyre csökkenő mértékben veszi igénybe a bibliotéka emberi és anyagi erőforrásait.

Ranganathan törvényeinek, és az ezekből következő kánonoknak és alapelveknek áttekintése nyomán kiviláglik, hogy megalkotójuk munkája során ötvözte a származása okán ráöröklött keleti vonásokat a tanulmányai során, és érdeklődésének, elkötelezettségének

⁵ Folyadékoknak porózus válaszfalon való átáramlása. In: Magyar értelmező kéziszótár. Bp. Akad. K. 1972. 1048. p.

köszönhetően összegyűjtött szakmai tudást a megismert amerikai-európai gondolatrendszert, és mindezen gyökerekből táplálkozva a könyvtári munka teljességének elvi alapjait rendezte koherens, egymással és a környezet változásaival összhangban lévő feladatok, munkafolyamatok rendszerévé. Ez akkor is igaz, ha nem is fogadta el mindenben az éppen standardizálódó, a nyugati könyvtárosság számára meghatározó párizsi alapelveket. Bár az ISBD szabványcsalád kidolgozásának idején és ma, az ISBD alapú szabványokat alkalmazva ez kissé furcsának tűnik, de Ranganathan könyvtárkonceptiója teljes elméletalkotó tevékenységének komplexitása és belső logikája miatt nem pusztán tudománytörténeti szempontból érdemel figyelmet a harmadik évezred könyvtárosai részéről. (Pogányiné 2002, 42-52)

3. Osztályozásméletek: rövid történeti áttekintés

Az emberiséggel egyidős osztályozási műveletnek csak a legutóbbi idők óta van megfelelő elméleti alapja, olyan alapja, amely arra enged következtetni, hogy az osztályzás a kezdeti ösztönös tevékenységből fejlődött az idők során tudománnyá. Amíg csupán műveletként létezett, az osztályozásnak ismereteink fejlődését követve sokféle útja-módja, formája volt. Nyomai megmutatkoztak mindazokban a szisztematikus elrendezésekben, amelyek a nagy filozófusok munkáinak olyan gyűjteményeiben bukkannak fel, mint kezdetben az indiai Védák, a Biblia, vagy egy-egy adott korszak ismereteinek enciklopédikus összefoglalása. Például az egyiptomi Amenemope (i. e. 1250), Gaius Plinius Secundus (i. u. 23-79) enciklopédiája, de ugyanúgy jelentkeznek a középkor nagy enciklopédiáiban is, például Isidorus Hispalensis, Vincent de Peovais, Beauvais, Bartholomaeus Anglicus, Brunetto Latini műveiben, valamint a reneszánsz kor tudósai, például Georg Valla, Raphaele Maffei, Johann Heinrich Alsted, Wolfgang Ratke enciklopédiáiban. (Dahlberg 1977, 519)

Mindezekben a művekben bizonyos szisztematikus rend fedezhető fel, vagyis a közreadott ismeretet valamilyen előzetes elgondolás szerint rendezték. Ebben a fejlődésben az utolsó enciklopédia Diderot és d'Alembert (1751-1780) műve, amelynek tartalmát nemcsak szisztematikus, hanem új szempontként betűrendbe is sorolták.

A kezdeti időkben az ismeretek rendszerét nem végezték abban a szisztematikus formában, amit ma ismerünk. 1491-ig nem volt szokás a tudományok osztályozására önálló rendszereket kidolgozni. Erre nyilván csak 1491 után került sor, amikor az olasz költő és humanista, Angelo Poliziano közreadta *Panepistemon* c. művét, egy inkább a tudományágak és szakterületek összefüggésének feltárására, semmint szövegvázlatnak szánt munkát. Őt követően számosan próbálkoztak hasonló megoldásokkal. Közöttük a legismertebb Francis Bacon, aki mintegy száz évvel később, pontosabban 1605-ben jelentetett meg egy, a tárgyhoz tartozó táblázatot, *De dignitate et augmentis scientiarum* c. művében. A táblázatok kidolgozásának ezt a módját azonban még mintegy kétszáz évig, azaz a 18. század végéig nem nevezték osztályozásnak. Csupán ettől kezdve van arra adatunk, hogy az osztályozás kifejezés a könyvek címében is előfordulhat. Olyan könyvekében, amely a tudományok és könyvek osztályozását szolgáló osztályozási táblázatokat tartalmaznak. Különösen a 19. században vált az ilyen táblázatok kidolgozása szinte hobbijává a filozófusoknak és tudósoknak, mint például a fizikus Ampère-nak, sőt még Masaryknak (1886), a későbbi csehszlovák államelnöknek is. (Dahlberg 1977, 519.)

A filozófusok e műveiből áradó ösztönzés a könyvtárakat is arra készítette, hogy könyvgyűjteményeik tartalmi feltárására mindig újabb és újabb rendszereket dolgozzanak ki. A rendszerek megalkotásának ezt az intuitív módját, amelyben az osztályok a felsorolások sorrendje, a hierarchia és alosztások, végül pedig a segéd táblázatok első ösztönös elképzelései jelentkeztek, tartották egészen a legutóbbi időkig osztályozáselméletnek. Ez tükröződik E. I. Samurin nagy művében is. Ez a szovjet könyvtáros és osztályozástörténet-kutató életének 20 évét szentelte arra, hogy összegyűjtse, leírja és értelmezze a világon eddig ismert átfogó, egyetemes osztályozási rendszereket.

A 16. században történt, hogy egy olasz filozófus, Mario Mizolio (1495-1555) rájött, hogy a tudományok átfogó rendszerében némely tudományág a legkülönbözőbb szempontok szerint is szerepel. 1533-ban megjelent és a tudományterület felosztására javasolt saját rendszerét tartalmazó *Antibarbarus philosophicus* c. értekezésében egyáltalán nem vett fel több osztályba is sorolható tudományágakat, mint amelyeket J. Huarte (1575) táblázataiban találhatunk, aki megkülönbözteti, és különböző osztályokba sorolja az orvostudományt és a gyógyászatot, a pozitív teológiát és a skolasztikus teológiát, az elméleti és a gyakorlati jogtudományt. 300 évnek kellett azonban elteltie, amíg Ampère kísérletet tett a jelenség megvizsgálására. Az 1834-1843-ban alkotott osztályozásának előszavában így ír:

„Már egy idő óta tisztában vagyok azzal, hogy a tudományok meghatározásához és osztályozásához szükséges megkülönböztető jellemzők megállapításánál nemcsak a vonatkozó tárgyak tulajdonságait kell figyelembe vennünk, hanem azokat a szempontokat is, amelyekből szemléljük őket.” (Dahlberg 1977, 520.)

Táblázatainak alosztályaiban ezért különleges helyet biztosított azoknak a speciális szempontoknak, amelyekből valamilyen tárgyra vonatkozó ismeret tekinthető. I. G. de Saint-Hilaire (1805-1861) és később mások is hasonlóképpen próbálták a szempontok különféleségét osztályozási táblázatként, diagramszerűen kifejezni. Az első könyvtáros, aki ezt a tényt táblázatának alapjául szolgáló elméletében figyelembe vette, Henry Evelyn Bliss volt (1870-1955). Elgondolásainak 1910-ben történt közreadása után az osztályozás filozófiai háttérével foglalkozott, és megírta két híres könyvét: *Az ismeretek rendszerezése és a tudományok rendszere*, és *Az ismeretek rendszerezése a könyvtárakban*. Harmadik kötetében megpróbálta összekapcsolni az osztályozás filozófiai elveit a könyvtári raktározás igényeivel. A törekvése eredményeként először 1935-ben megjelent, majd 1940-1953-ban javított és bővített osztályozási rendszerében minden terület különböző szempontjait diagramszerűen szerepeltette (a filozófia, a tudományok, a történelem, a technológia és a műveletek

szempontjai szerint). A két dimenzióban ábrázolt területeket a jelzetek rövidsége, és a könyvek egyszerű tárolása érdekében általában egyetlen hierarchikus szintre rendezte át.

Tényleges közreműködése az osztályozáselmélet kialakulásában, abban a tényben rejlett, hogy a könyvtári osztályozást ismét közelebb hozta az osztályozás filozófiai elveihez, például az osztályszerkezet, az egyes osztályok és alosztások létrehozásának fogalmi megalapozásához, azt azonban be kell vallani, hogy Bliss maga nem fedezett fel és nem fogalmazott meg sok új fogalmat az osztályozáselmélet számára. Mai szemmel visszatekintve azt is meg kell állapítani, hogy Blissnek a fent említett három könyvben megnyilvánuló tényleges, kézzel fogható hatása volt a gyümölcsöző ösztönzés, amelyet az indiai osztályozási szakembernek, Ranganathannak átadott.

4. A kettőspontos osztályozási rendszer

4.1. Ranganathan, a modern osztályozáselmélet atyja

1937-ben megjelent Bevezetés a könyvtári osztályozásba című művében Ranganathan élénk színekkel ecseteli a következő eseményt. Egy időben nem tudott aludni, és barátja tanácsára valamilyen szórakoztató olvasmányt keresett magának. Bliss három kötete már régebben ott feküdt az asztalán, de még nem jutott hozzá, hogy kézbe vegye. Így követte barátja tanácsát, de ahelyett, hogy az olvasmány elálmosította volna, nem tudta letenni addig, amíg mindhárom kötetet nem végzett. El volt ragadtatva attól a gondolattól, hogy egy osztályozási rendszer elméleti háttérét meg lehet írni, egyszersmind indítatva érezte magát arra, hogy maga is kidolgozzon hasonló elméletet a híres Bevezetésében közreadott kettőspontos osztályozásának elméletét. Ez négy évvel a kettőspontos osztályozás első kiadásának megjelenése után történt. Akkoriban ez az osztályozás még csak ösztönösen alakult ki, most pedig szabályokat fogalmazott, követelményeket és előírásokat állapított meg, ezekből levezette elveit és elméletét, és bevezette úgynevezett segédleteit, a fogalmi megállapítások elméleti szintű megfogalmazására.

Mielőtt könyvtáros lett, Ranganathan matematikával is foglalkozott, sőt azt a madrasi egyetemen oktatta is. Elméletével kapcsolatban talán úgy fogalmazhatnánk, hogy az osztályozást matematikaivá tette. Nem alkalmazta azonban a matematika mennyiségi vagy statisztikai módszereit. Matematikai megközelítése hasonló volt ahhoz, amire a nagy német filozófus, Leibniz (1646-1716) törekedett, aki nemcsak az integrál- és differenciálszámítás alapjait fektette le, hanem egész életében a matematikának egy új, általa minőséginek nevezett fajtáját kutatta. De arte combinatoria (1666) című értekezésének megjelenése óta állandóan kutatott egy egyetemes jellemző, a világon létező valamennyi fogalom és tárgy kifejezésére szolgáló fogalmi nyelv után, amivel talán befolyásolta G. Frege logikáját és Fogalomleírás című művét, valamint a legtöbb mai modern logikát. Lehetséges, hogy azért féljük a Leibniz által kutatott minőségi matematikát Ranganathan műveiben felfedezni, mert erre készlet az a mód, ahogy Ranganathan a könyvekben és egyéb dokumentumokban található tárgyakat alkotóelemeire bontva elemezte, és ennek következeképpen az ezekre vonatkozó megállapítást megfogalmazta, és kifejezte fazettaképleteiben. Ez tartalmazza a szabályokat ama segédlet számára, amelyet a tárgyat, fogalmat helyettesítő jelzetelemek ábrázolására

vezetett be. Az a mód, ahogyan Ranganathan közelítette meg az osztályozást, teljesen különbözött valamennyi elődjétől. Bár az osztályozás analitikus és kombinatorikus megközelítése úgyszintén felfedezhető Dewey rendszerében (főleg Paul Otlet és Henry LaFontane munkája, azaz az ETO kifejlesztése nyomán), továbbá C. A. Cutter (1837-1903), J. D. Brown (1862-1914) és H. E. Bliss munkáiban is. Ranganathan rendszere a többiekétől elsősorban abban különbözött, hogy nem előre kidolgozott kész táblázatokkal dolgozott, amelyekhez a dokumentumokat viszonyította, hanem esetenként abban a percben alkotta meg a könyveknek megfelelő osztályokat, amikor egy-egy könyv tárgyát alkotóelemeire elemezte, és a tudományágak szerinti fazettás szabályok szerint szintetizálta. Ez azt is jelenti, hogy ezzel a módszerrel egy vegyes összetételű állomány esetén a megállapított osztályok száma egyenlő lehet a könyvtárban található könyvek számával, hiszen két könyv csak akkor tartozhat ugyanabba az osztályba, ha elemzésük ugyanarra az eredményre vezet.

De Ranganathan sok új elgondolása, és az általa alkotott és gyakran igen szemléletesen kifejezett számos új osztályozási fogalom közül melyik is hát az a három legfontosabb tényező, amellyel mai felfogásunk szerint leginkább hozzájárult a korszerű osztályozás-elmélet kialakításához?

Először is bevezette azt a három megkülönböztetett szintet, amellyel az osztályozás-elmélettel foglalkozó szakemberek és szakozók dolgoznak. Ez a három szint az úgynevezett gondolati szint; a gondolatok, fogalmak szintje, második a nyelvi szint; a fogalmak nyelvi kifejezésének szintje (ez az alkalmazott nyelv szerint változik), a harmadik a jelzetszint; a fogalmak elvont formában történő rögzítésének szintje. A jelzetek (betűk, számok). Ennek a három szintnek a megkülönböztetése jelentős mértékben segített annak tisztázásában, mi tekinthető az osztályozástudomány tárgyának: maga a fogalom, és annak kombinálási lehetősége, amellyel kifejezhető az embernek a világ dolgairól szerzett ismeretanyaga. Ez az ismeret Ranganathannak az osztályozás korszerű megközelítése óta az osztályozási rendszerek jellemző elemének tekinthető. Ez feltételezi a leírásukhoz szükséges természetes nyelvű kifejezések jelenlétét (nyelvi szint), és jelzeteket alkalmaz szemiotikai ábrázolásukra.

A második tényezője Ranganathan hozzájárulásának a modern osztályozás-elmélet kialakulásához, a tárgyak azonosításának, elemző, szintetizáló megközelítése. Ez azt jelenti, hogy minden egyes dokumentum osztályozása megkívánja a címének elemzését, vagy tartalmának leírását annak a tudományágnak összetevőjét alkotó fogalmak kifejezésére, amelyhez a dokumentum tartozik. Ezeknek az elemeknek elemzése, és rákövetkező úgynevezett fazettákba rendezése után ezek a fazetták képviselik az ismeretek speciális területein található fogalmak fajtáit, lehetővé vált számára, hogy ezeknek a fazettáknak az

elemeit kombinált kifejezésekké szintetizálja, és kialakítsa a dokumentum adott tárgyának analitikus és szintetizálva felépített osztályát. Mindezt a fentebb említett fazettaszabályok értelmében kellett végrehajtani, ennek általános képlete: személy/anyag/energia/tér/idő, egymásra következése (P/M/E/S/T – Personality, Mater, Energy, Space, Time).

Ezek szolgáltak

- a) a dokumentum tárgyának kifejezésére,
- b) egy adott tudományág fogalmainak szabályszerű osztállyá rendezésére, az adott tudományágban előforduló kategóriák szerint.

A harmadik tényezőnek tekinthetjük a fazettaelemek ismétlődő rendezésének 18 elvét, rendezési szabályait vagy a hasznos sorrend elvét. A világosan körvonalazott elvek az osztályozási rendszerek fejlődésének igen hasznos eszközei.

4.2. Alapelvek

Ranganathan osztályozási rendszere kialakításának gondolatát a londoni tanulmányút alatt érlelte meg magában, amikor az 1924/1925-ös tanévben a londoni egyetemen a könyvtár szakon Berwick Sayers előadásait hallgatta. Sayers az egyik első jelentős osztályozási kézikönyv, az 1918-ban kiadott *An introduction to library classification* szerzője volt. „Minden idők egyik legnépszerűbb osztályozási tankönyve volt, 1954-ig kilenc kiadást ért meg.” (Ungvári-Orbán 2001, 51.)

Ranganathan saját szakrendszere megalkotásakor abból az elvből indult ki, hogy osztályozási táblázatban lehetetlen feltüntetni mindazokat a szakjelzeteket és fogalmakat, amelyekre az osztályozási munka során szükség lesz, minthogy nem lehet előre kiokoskodni a tudományok, ismeretek, illetve jelenségek és tárgyak sokoldalú, és fejlődő kapcsolatait, relációit tükröző könyvek szakcsoportjait sem. (Hajdú-Babiczy 1998, 113.)

Ranganathan elkerülhetetlennek vélte az enumeratív osztályozási rendszerekhez hasonlóan bizonyos számú fő- és alosztály létrehozását. Enumeratív az a hierarchikus rendszer, amelyben egy fogalomnak csak egyetlen fölérendelt fogalma lehet, például Dewey Decimal Classification DDC; Library of Congress Classification, LCC. De míg az utóbbiak az osztályozandó fogalmak minél teljesebb felsorolására törekszenek, addig az előbbi az egyes szakterületek fő ismérveit, elemeit sorolja fel táblázataiban, és a művek tartalmának kifejezésére ezeknek a jelzeteit szintetizálja. „Osztályozási rendszerét két irányba kívánta

volna továbbfejleszteni. Az első rész a makroanalízis, a könyvek osztályozására szolgáló, és a rendszer alapvető részét tartalmazó osztályozás, a második rész pedig a folyóiratcikkek, szabadalmak stb. osztályozására tervezett mikroelemzés.”(Hajdú-Babiczky 1998, 114.)

Ranganathan hangsúlyozta, hogy a kettőspontos osztályozás legutóbbi, lényegesen bővített kiadása sem alkalmas még a mikroanalízis céljára. A rendszer olyan szempontból nem teljes, ez az egyik oka annak, hogy a világon csak elvétve használják. (Hajdú-Babiczky 1998, 124.)

4.3. Osztályok

Az osztályok száma Ranganathan osztályozási rendszerében folyamatosan nőtt. Az első kiadásban 26, az ötödik kiadásban 39, a hatodikban 46, a hetedik kiadásban pedig már 188 van. (Hajdú-Babiczky 1998, 114.)

A főosztályok sorrendjét tekintve az általános és bevezető tanulmányok után, amelyen belül a könyvtártudománynak szánt nagyobb szerepet, a matematika nyitja a sort, majd a fizika, a műszaki tudományok, a kémia, a biológia, a geológia, a botanika, a mezőgazdaság, a zoológia, az állattenyésztés és az orvostudomány következik. Majd hasznos mesterségeken vezet át a humán tudományokhoz, aztán művészetek, irodalom, nyelvészet, vallás, filozófia, földrajz, történelem, végül a gazdaságtan és a jog. A főosztályok részletes ismertetését a mellékletben található V. sz. melléklet tartalmazza. Az általános műveket a-tól z-ig kisbetűkkel, a bevezető tudományokat 1-től 9-ig arab számokkal, az egyes tudományágakat egy, kettő, vagy szükség esetén három nagybetűvel jelölte. „Az önálló osztályok számának növelése nemcsak a többnyire komplex tudományszakok számának növelését jelentette a kettőspontos osztályozásban, hanem egyúttal a rendszer enumeratív, és bizonyos mértékben hierarchikus részének fejlesztését is. Ennek ellenére a jelzetelési szabályok részletes kidolgozottsága következtében messzemenően megőrizte analitikus, szintetikus és fazetta elemzés jellegét. (Hajdú-Babiczky, 1998, 115.)

4.4. Jelzetalkotás példákkal

Ahhoz, hogy a viszonylag kisszámú osztály elegendő legyen az ismeretek osztályozására, Ranganathan kidolgozta az egyes osztályok öt szempont szerinti ismérveinek táblázatait. Ezek egy-egy meghatározott szempont szerint sorolják fel az ismérveket fazettákba osztva. A jelölésükre szolgáló izolátokat az egyes fazetták táblázatában tizedes számokkal jelölte. A szó eredetileg a rovarok összetett szemének elemi látószerveit jelenti. (Ungvári-Orbán 2001, 75.)

„A fazetta jelentését leginkább a magyar vetület szó adja vissza. Eszerint vetületes osztályozásnak lehetne nevezni. A fazetta minden kognitívum számára ugyanazt a kérdést teszi fel. Az ismérvek sorozata, a logontartalom milyen arculatot ölt az indextételben. Hogyan kell az ismérveket elhelyezni az információt leíró ismérveket tartalmazó vetületek rendjében? Egy rádiókészülék, mint egy tétel egyik ismérve, lehet egy folyamat, munkafolyamat tárgya, lehet végtermék, lehet tulajdonságok hordozója, lehet eszköz, ha a rádióval, a rádió segítségével megy végbe valami. A fazettás osztályozás szerint egészen más a rádió szerepe, ha más vetületben helyezkedik el.”(Horváth-Pap 2003, 46.)

A fazetták segítségével annyi arculatot hozott létre Ranganathan, amennyi szükséges egy adott osztály esetében. Például az orvostudomány osztályban van olyan fazetta, amely a következőket tartalmazza: fül, szem, emésztőszervek, száj, torok, nyelőcső, gyomor, belek, a vérkeringés szervei, szív, vér, ütőerek stb.. Utána ennek az osztálynak egy másik fazettája: gyulladás, fertőzés stb.. Ezek közül kell kiválasztanunk az ismeretet legjobban jellemző fazettákat, illetve a jelölésükre szolgáló izolátumokat, amelyek aztán az osztály jelével együtt alkotják az osztályozási jelzetet. Minden osztály számára öt alapkategória létezik, de ezek csak általános elnevezések, az egyes osztályokban más és más a konkrét megjelenésük: idő (tempus, T) ; tér, hely (spatium, S); energia, működés (E); anyag (matéria, M); egyediség (perszonalitás, P). Ezek segítségével akármilyen ismeret jellemezhető, mert mindennek van időbeli (T), térbeli (S), energia (E), anyagi (M), és egyedi (P) aspektusa. Természetesen nem minden tárgy esetében lehetséges, illetve szükséges mind az öt alapkategóriát megadni. Van olyan, amikor egy alapkategóriának további aspektusa is van, úgymond egy másik szintű megnyilvánulás, amely továbbra is ezen öt alapkategória valamelyikéből kerül ki. Mindezeket Ranganathan részletesen kidolgozta az összes osztály tekintetében.

Az előző példát véve a fül, szem stb. az emberi test részei, szervei fazetta az egyediség (P) alapkategóriát alkotja az orvostudomány esetében. A morfológia, fiziológia stb. orvosi

problémák fazetta pedig az energia, működés (E) alapkategória. Ennek a konkrét E fazettának létezik másodlagos szintű megnyilvánulása, ami szintén energia, működés fazetta (E2): ápolás, etiológia, diagnosztika, kórismeret, megelőzés, gyógyszeres kezelés, műtéti kezelés stb. A fazetták és az egyetemes tizedes osztályozás az ETO önálló és nem önálló alosztásainak analógiája nyilvánvaló. Csak míg az ETO-ban az osztályozó döntésére van bízva az alosztások használata, a kettőspontos osztályozás előírja, mely osztály esetében milyen fazettákat kötelező használni, és az előírtakon kívül más fazettát nem is lehet.

Ha a célunk az, hogy egy dokumentum ugyanazt az osztályozási jelzetet kapja, akkor is, ha különböző személyek osztályozzák egymástól függetlenül, azaz érdekünk az osztályozás normatív jellege, akkor Ranganathan osztályozási rendszere az előbb ismertetett kötöttségek miatt megfelelőbb az ETO-nál. De miért lenne szükséges, hogy a különböző könyvtárakban ugyanaz a szakjelzet kerüljön a dokumentumokra? Egy közkönyvtárban nincs szükség túlságosan mély tartalmi feltárára, míg egy szakkönyvtár vagy szakgyűjtemény esetén ennek az ellenkezője igaz. A tartalmi feltártság mellett szempont lehet a tartalom szerinti visszakereshetőség. Első látásra megint csak a kettőspontos osztályozás tűnik megfelelőbbnek, de ez csak akkor lenne igaz, ha OPAC-ban (Online Public Access Catalogue) az ETO szakjelzet alapján történő kereséskor a főtáblázati számhoz kapcsolt alosztásokra is kereshetnénk. Ilyen lehetőséget egyetlen OPAC-ban sem tapasztalhattunk eddig. „Ez a tanulság azonban nemcsak a fazettás osztályozásra érvényes, de általánosítható minden osztályozásra. Aki mindent előre szándékozik megoldani, az az alkalmazót kívánja felmenteni a gondolkodás terhe alól. Márpedig a gondolkodás alól senki sem kaphat felmentést.”(Horváth-Pap 2003, 94.)

A fazetták sorrendjét a jelzeten belül a táblázatok minden osztály elején megadják. Például ha az L jelű orvostudomány osztályban a fazetta-sorrend a következő: E/P/E;/E2/. Ez azt jelenti, hogy a téma jelzetét úgy kell megalkotni, hogy az L után írjuk a P fazetta megfelelő izolátumát, aztán a kettőspont után az E fazetta megfelelő izolátumát, végül pontosvessző után az E2 fazetta megfelelő izolátumát. (Hajdú-Babiczy 1998, 122.)

A kettőspontos osztályozás korábbi kiadásában a szerző szinte csak a kettőspont szimbólumot használta, innen a rendszer neve. Később egész sor írásjelet vezetett be. A legutóbbi kiadás szerint ezek a következők: & ' : ; , - = → + ((Az-az: et, aposztróf, pont, kettőspont, pontosvessző, vessző, kötőjel, egyenlőségjel, nyíl, pluszjel, zárójel.) Vesszőt használunk a P fazetta előtt, pontosvesszőt az M előtt, kettőspontot az E előtt, pontot az S előtt, és aposztrófot a T fazetta előtt. (Hajdú-Babiczy 1998, 119.)

A kettőspontos osztályozásban a fazetták használatának általános alapelve, hogy a konkrét megelőzi az PMEST. De nem minden esetben, illetve láttunk már példát is rá, hogy az egyes osztályoknál nem mindegyiket használhatjuk, csak azt, ami elő van írva az adott osztályra. Ez tette szükségessé a különböző írásjelek használatát, amelyekkel felismerhető, hogy a jelzetten belüli izolátum melyik fazettából származik.

Az eddigiek alapján nézzünk egy példát, alkossunk meg egy olyan monográfia jelzetét, amelynek témája a vakbélgyulladás műtéti kezelése. A jelzet a következő:L27219:415:7, ahol is az L a főosztály jelzete, a P fazettában a 27219 a féregnyúlvány száma, az E fazettában 415 a gyulladás, a E2 fazettában a 7 a műtéti kezelés. (Hajdú-Babiczky, 1998 123.)

Külön figyelmet érdemel a szépirodalom osztályozása. A O irodalom osztályban a következő képlet látható: O/P/,/P2/,/P3/,/P4/. Ez a képlet szavakkal így fejezhető ki: Főosztály jelzete – nyelv – műfaj – szerző – mű. Az irodalom osztályban a szerzőt századának betűjelével, ezt követően születési évének kétjegyű számával fejezik ki. Például Shakespeare születési éve 1564, és a szerzői jele ebből az angol irodalmon belül J64 (ahol a J a 16. század jele). Az egyes szerzők műveit azok keletkezési sorrendjének sorszámával jelölik, pl. Shakespeare Szentivánéji álom című műve O111,2'J64,7. Ebben a jelzetben az O az irodalom osztályának jelzete, a 111 az angol irodalom, a 2 a drámai mű, a J64 Shakespeare jelölése születési éve alapján, a 7 Shakespeare sorrendben hetediknek tartott műve. (Hajdú-Babiczky 1998, 121-122.)

„A szakjelzet kiegészülhet a könyvek elhelyezésének lehetővé tevő egyedi könyvszámmal is. Ez a jelzetrész a mű nyelvét, tárgyalásmódját, formáját, megjelenési évszámát, kötetszámát és a könyvtárban meglévő példány jelét is tartalmazhatja. Így például Ranganathan kettőspontos osztályozása 1957. évi kiadásának szakjelzete, ha ez a könyvtárban megjelenő harmadik példány, kiegészülve könyvszámmal, a következőképpen alakul: 2:51'N3q'N57.1;2. Vagyis: 2 a könyvtártudomány, :51 osztályozás, N3 az 1930-as években, q megjelent mű, N57 1957. évi kiadás, 1. első kötet, és a :2 a könyvtár első utáni második, vagyis harmadik példánya.” (Hajdú-Babiczky 1998, 123.)

Látható, hogy Ranganathan törekedett a formai és tartalmi feltárás egy jelzeten belüli közlésére, a Classification Research Group (1957) szerint ezzel rendkívül hosszú és zavarba ejtően bonyolult jelzetet eredményezve.

4.5. Betűrendes index

Ahogy az ETO sem, úgy a kettőspontos osztályozás sem nélkülözhet betűrendes indexet. Szemléltetésképpen az indexben a szívnél a következő felsorolás van: G/P/,K/P2/,L/P/,32. Ez azt jelenti, hogy a szív fogalma: G biológia, K zoológia és az L orvostudomány osztályokban a zárójelben megadott fazettákban található meg. 32 esetben szerepel mint úgynevezett fókusz, tehát elsődleges fazetta. (Hajdú-Babiczy 1998, 123.)

4.6. Nemzetközi hatásai

Ranganathan munkássága hatással van mind az indiai, mind a nemzetközi könyvtártudományra. Mielőtt 1925-ben csatlakozott a könyvtáros szakmához, az indiai könyvtár egyszerűen csak könyvek tárháza volt, a nyílt hozzáférés ismeretlen fogalom, és az átlag könyvtáros kevés pénzért, szerény körülmények között dolgozott. Egyetlen indiai felsőoktatási intézmény sem adott könyvtárosképzést. Ranganathan vezette be a könyvtáros szakma professzionalizálásának mozgalmát, az indiai könyvtári rendszer kiszélesítését. (Garfield 1984b, 45.)

Bár munkásságának nemzetközi hatása jelentős, mégis nehezen meghatározható. Kettőspontos osztályozása alig használt a nyugati világ könyvtáraiban, még Indiában sem olyan széles körű a használata, mint várnánk. A legtöbb felsőoktatási intézményben, így hazánkban is a könyvtáros képzésben kevés szó hangzik el osztályozási rendszeréről. Több figyelmet szoktak fordítani a könyvekkel kapcsolatos alapelveire, Ranganathan öt törvényére.

Egy amerikai tanulmány szerint az American Librarian Association 48 akkreditált könyvtáros képző iskolájának 73%-a, 35 iskola tematikájában szerepel a fazetta-elmélet, de ezek közül csak 20%, hét iskola tárgyalja mélyebben. És bár 50%-uk tartalmazza tananyagként a kettőspontos osztályozási rendszert, csak 8%-uk, két iskola fordít figyelmet a rendszer gyakorlati oktatására. Az Egyesült Államokban a domináns osztályozási rendszer Dewey decimális osztályozása, második helyen a Library of Congress rendszere, harmadikon pedig az Egyetemes Tizedes Osztályozás van, amely már csak az iskolák felében kerül a tananyagba. A kettőspontos osztályozás esetében nem, vagy csak alig használt rendszerről van szó, ami indokolja a rá szánt kevés figyelmet.

Hazánkban a legelterjedtebb osztályozási rendszer, az ETO kapja a képzésben a legtöbb figyelmet. Ranganathan rendszerének ez utóbbi korszerűsítésére gyakorolt hatása kimutatható. Az alosztások bővítése, a jelzetek különböző módokon történő összekapcsolása (összekötés, csoportképzés, viszonyítás, sorrendrögzítés stb.) mind Ranganathan munkásságának hatását tükrözi, és bár hierarchikus rendszerről van szó, az ETO egyre több szintetizáló lehetőséggel bővült. Az American Library Association könyvtár- és információ-tudományi enciklopédiájának osztályozásról írott szócikkének szerzője, Wellisch szerint (1980) minden akkor már létező, illetve újonnan átdolgozott osztályozási rendszerre gyakorolt hatása megfigyelhető. Kivétel ez alól az LCC. A fazettás osztályozási rendszer elemeire épül a British Technology Index and Thesaurofacet természetes nyelvű tárgyszórendszere. (Garfield 1984b, 46.)

A brit nemzeti bibliográfia Derek W. Austin nevéhez kapcsolódó PRECIS (Preserved Context Index System) indexelő rendszere is sokat köszönhet Ranganathannak. (Wickery 1974.)

Ranganathan nemzetközi hatását jól mutatja, a Science Citation Index (SCI), és a Social Sciences Citation Index (SSCI), melyek tartalmazzák többek között, hogy hányan hivatkoztak munkájára. Egy 20 éves periódusban több mint 400 publikáció idézte. Legtöbbet idézett munkája a *Prolegomena to library classification* (Bevezetés a könyvtári osztályozásba). Ezek az idézetek csak töredékét adják a világra gyakorolt hatásának, nem utolsósorban azért, mert az SCI és az SSCI ebben a korai időszakában, ahogy Garfield írja, e tudományterület publikációi tekintetében erősen válogató és korlátozott volt.

De még így is, ha összehasonlítjuk a könyvtártudomány más kiemelkedő személyiségeivel, figyelemre méltó, milyen gyakran idézik Ranganathan munkáját. Horváth Tibor kandidátusi értekezésében írja (1987, 28.): „Az 50-es és 60-as években úgy tűnt, hogy a fazettás osztályozás megoldást nyújt számos elméleti kérdésre is. Ennek a két évtizednek erőfeszítései ma már lanyhultak, mert új paradigmák, a statisztikai és nyelvészeti alapozású eljárások tűntek fel. Ezek visszaszorítják a fazetták gondolatát. Nem mindörökre, mert ebben az eljárásban maradandó elvek is vannak. Maga az alapgondolat, a kategóriák elmélete harmadfélezer éves. A fazetták örökös társul szegődnek az osztályozáshoz. Fel-feltűnnek mai rendszerekben is. Sikerüket és maradandóságukat annak köszönhetik, hogy összekötik az eltérő elvű rendszereket. A fazetták néha alig különböznek a felosztástól.

A fazettás rendszerek feltételezik, hogy valamennyi osztályozandó téma azonos szerkezetben írható le. Sorrendet írnak elő, e sorrendben a fazetta funkciót határoz meg, tehát egyfajta szintaktikai feladatot lát el. Az osztályozási kifejezések különböző fazettákban

jelenhetnek meg. Például az arany lehet M (matter=anyag), de lehet P (personality=egyediség, karakter) is, a kettőspontos osztályozó szerint. Feltételezik az osztályozó kifejezések valamilyen gyűjteményét (tárgyszavak, deskriptorok jegyzéke). Az osztályozót rákényszerítik a téma elemzésére, mintegy kikérdezik fazettáról fazettára haladva. Pontosítják az osztályozási kifejezések jelentését.” Darányi az előbb idézett kandidátusi értekezés bemutatásában (1992) hozzáteszi: „Most tehát az eddigiekben többször előbukkant vezérgondolat a jelenségek sokdimenziós, sok változó szerinti osztályozása mellett megjelenik a másik. Egy állandó struktúrán, a facetták változatlan sorrendjén belül a facetták egymáshoz való viszonya testesíti meg a szintaxist, a tetszőleges facettába tölthető osztályozási kifejezések felelnek a szemantikáért. A facetták tehát az arisztotelészi forma, a kifejezések a szubsztancia szerepét játsszák. Horváth Tibor értékelése az, hogy a facettás rendszerek egyfelől a hagyományok rugalmas összegzését eredményezték, másfelől a nyelvészetben gyökerező elméletek kiindulási alapjai is lettek.”

„Ranganathan nyomán kezdték az osztályozást mint nyelvi műveletet, az osztályozás eredményét (a dokumentum tartalmát reprezentáló összetett tárgykört, az ETO esetében pl. a jelzatláncot, tezaurusz esetében a deskriptorláncot) pedig mint állítást kezelni, melynek szükségszerűen létezik valamiféle szintaxisa, s ezáltal tudatosan felismert kapcsolat keletkezik az osztályok, a fogalmak szintje és az állítások, a nyelvek szintje között. A tudomány fejlődésének búvópatakszerű útjához tartozik, hogy az európai kultúrában is gyökeredző több szempontúság hagyományának indiai közvetítéssel kellett feltámadnia. Ranganathan a könyvtári osztályozás terén az egyik legnagyobb hatású tudós volt. A fazettás (szempontok szerinti) metszetes, vagy más néven analitikus-szintetikus többdimenzionális vagy perspektivikus osztályozási rendszer, és a vele szorosan összefüggő elmélet fordulópont volt az osztályozás fejlődésének történetében. Ranganathan fellépésével lényegében véget ért a rendszerező (szisztematikus) prekoordinált és generalizáló osztályozási rendszerek történetének ösztönös, elsősorban a tudományok felosztásából kiinduló korszaka, és tudatosan megindult a közeledés a fogalmi osztályozás, s vele a nyelv felé. (Ungvári-Orbán 2001, 74-75.)

4.7. Online hatás

Hajdú és Babiczky szerint (Hajdú-Babiczky 1998, 124.) jelentősége elsősorban abban van, hogy nagy hatással volt az osztályozási rendszerek jelzeteleési, jelzetszerkesztési módszereinek fejlődésére, közöttük az ETO fejlesztésére, korszerűsítésére is. Ez a módszer az osztályozást rugalmasan alkalmazhatóvá, flexibilissé tette, egyszersmind azonban - folytatják - az osztályozás munkája igen bonyolult tevékenységgé vált. Alkalmazása a számítógépes információ-tárolás és keresés céljára nehezen alkalmazható. Az Internet Scout Projekt (böngészhető és kereshető katalógus az internetes forrásoknak, amely az LCC tárgyszórendszerét használja, az adatbázis struktúráját pedig a Dupli Core-ra építi) vezető katalogizálója, Glassel szerint (1998), ha a kettőspontos osztályozási rendszer közvetlenül nem is használható internet katalógus építésére, az internetes tárgyi katalógusok, - mint amilyen a Yahoo! - is, fázetta analízist használnak, kihasználva természetesen a számítógépes környezetre szánt felhasználás előnyeit. A Yahoo! tárgyorientált internetes katalógus kategóriákat, alkategóriákat, al-alkategóriákat állít fel az osztályozandó internetes források katalogizálása és visszakereshetősége céljából. Könnyű meglátni a két rendszer között a párhuzamosságot, az osztályok megfeleltethetők a kategóriáknak, a fázetták az alkategóriáknak, a másodlagos fázetták az al-alkategóriáknak és így tovább. Glassel a kettőspontos osztályozás láncindexelési alkalmazhatóságára hívja fel a figyelmet, azaz az adatelemek permutált indexének előnyére. A releváns dokumentumok visszakeresése ezáltal különféle megközelítések esetén is eredményes. Például keressük egy adott város egyetemét. Elindulhatunk az oktatás kategóriától is, vagy lehet belépési pontunk a város neve, a permutált indexszel mindkettő lehetséges. A keresés eredménye megegyező lesz.

Bár Ranganathan elmélete szerint - lévén, hogy hagyományos dokumentumokban gondolkodott, - egy dokumentumnak csak egyféle jelzete lehet; az elektronikus források nincsenek fizikailag helyhez kötve, mint egy könyv a polcon, ezért osztályozási jelzetük akár lehet a jelzetükben szereplő adatelemek összes permutált változata. „Noha a láncindex első nyomai már Dewey-nál (relatív index) és Cutternál is megfigyelhetők, szellemi atyja Ranganathan volt, az ő terminológiája alapján született a neve is. Ranganathan az egymás fölé rendelt fogalmak sorát nevezte láncnak. 1950 és 1970 között a PRECIS bevezetéséig, a Brit Nemzeti Bibliográfia mutatóját készítették ezzel a módszerrel, ennek következtében rendkívül gazdag tapasztalatokat szereztek a használatáról.” (Mills 1956, 33.)

Ugyanerre hívja fel a figyelmet Taylor (2004): a könyvtárakban ilyen hosszú jelzettel ellátott dokumentumok rendezése nehézkes, ám online rendszerekben kifejezetten hasznos, ha bármely fazettára kereshetünk egymástól függetlenül. A fazettákon alapuló osztályozás fejlesztése Ranganathan 1920-as években kidolgozott ötletén alapszik, de fontossága csak napjainkban válik felismerhetővé. A fazettára alapuló internetes keresőmotorok queryjei és találatai a dinamikus fazettás osztályozás alkalmazásai annak a rendszernek, amelyek egyre nagyobb szerepet játszik számítógépes hálózati környezetben. (Bahnemann 2005, 13.)

5. Ranganathan, a rendszeralkotó

Ranganathan nevét legnagyobb hatású műve, a Kettőspontos osztályozás (Colon Classification) tette szakmai körökben világszerte ismertté. Kevés irodalom jelent meg magyar nyelven róla. Kevesen tudják, milyen odaadó, alázatos, teremtő tevékenységet fejtett ki a könyvtártudomány szinte valamennyi területén. 50 könyvet, és több mint 1000 cikket, tanulmányt, értekezést írt. Kötetekre menő levelezést, kéziratokat hagyott hátra. Halála után tanítványai egy kötetben próbálták bemutatni életét és működését, Ranganathan a rendszeralkotó címmel.

Ennek a kötetnek az alapján próbálom én is bemutatni Ranganathan azon tevékenységeit, amivel nem foglalkoztam. Ranganathan elsőként alkalmazta a tudományos newtoni megközelítés módszerét: mi, miért, hogyan kérdéseket téve fel problémaelemzései során. Kutató, asszimiláló elme volt, lényeglátó és logikus. Koncentráló és állóképessége mind intellektuális, mind fizikai szinten emberfeletti volt.

Ranganathan tudta, hogy műve nincs lezárva, de arról is meg volt győződve, hogy az általa hirdetett alapelvek, elméletek, posztulátumok, analizáló-szintetizáló módszerek a jövőben is hozzá fog járulni a könyvtár- és tájékoztatástudomány fejlődéséhez. Híres elmélete a spirálmélet; az elmélet és a gyakorlat egymásra hatása a világban véget nem érő spirális fejlődést eredményez, melynek 9 állomása különböztethető meg az alapkutatástól a gyakorlati alkalmazásig. Az alkalmazás során felmerülő problémák szükségszerűen vetik fel újra az alapkutatások fontosságát, s így folytatódik a körforgás, ad infinitum. Egy-egy ciklus realizálódása régebben évszázadokig tartott, ma már egy folytonosan gyorsuló folyamatnak vagyunk tanúi.

5.1. Rendszeralkotás az osztályozásban

Ranganathan kétségtelenül legnagyobb hatású műve az osztályozás elmélete, és ennek gyakorlati megvalósulása, az általa kidolgozott úgynevezett kettőspontos osztályozási rendszer. Nem akarok itt kitérni erre, hiszen a dolgozatom 4. fejezete erről szól. Annyit tennék még hozzá, hogy Neelameghan professzor, az indiai Dokumentációs Kutatási és Oktatási Központ igazgatója, Ranganathan egykori tanítványa, a következőket írja mesteréről. A kettőspontos osztályozás alapötletét a következő esemény adta: 1924-ben, londoni

tartózkodása idején Ranganathan a Selfridge áruházban meglátott egy meccano készletet, és megütközött azon, hogy csupán néhány csavar, pálcika és kerék segítségével számos műszaki szerkezetet lehetett a készlet darabjaiból összeállítani, innen eredt állítólag a kapcsolatot létesítő kettőspont, és az elemek kombinációjából, permutációjából előállítható szakjelzetek gondolata.

5.2. Rendszeralkotás a katalógizálásban

Az osztályozás kérdéseivel szinte párhuzamosan foglalkozott Ranganathan a katalógizálás, és még inkább a katalógusszerkesztés problémáival. Elsőként ismeri fel, hogy a katalógizálás és osztályozás nem egymástól független, hanem éppen ellenkezőleg, szorosan összefüggő könyvtári tevékenység, melyek révén megkönnyíthető a használók számára a keresett szakirodalom megtalálása. 1934-55 között öt alapvető munkája jelent meg e téren, ezek közül a két legismertebb a Classified Catalogue Code (1934), és a Dictionary Catalogue Code (1945). E művekben a katalógizálás szabályait Ranganathan oly módon alkotta meg, hogy az ezek alapján készült egyes leírások ne egymástól független elemek, hanem a belőlük szerkesztendő katalógus szerves részei legyenek. E munkálatok kapcsán igen elmélyülten foglalkozott a szerzőség, ezen belül is a testületi szerzőség fogalmával. Hangsúlyozta az időszaki kiadványok feldolgozásában jelentkező sajátosságokat. Szabályokat dolgozott ki a központi katalógus, mint a katalógusok egyik válfaja fejlesztésére is.

Sokat tett a címleírás terminológiájának kialakítása terén is. Meg volt győződve, hogy munkáiban utat mutatott egy nemzetközi címleírási rendszer létrehozásához. Véleménye szerint az ehhez szükséges előfeltételek: a mértékadó, rendező elvek kidolgozása, a jól definiált fogalmak rendszere, valamint a rendsző megválasztás és megjelenítés rigorózus szabályai. Ezeket a gondolatokat képviselte az IFLA 1954-es zágrábi konferenciáján, és a katalógizáló szakemberek 1961-ben rendezett párizsi világtalálkozóján.

Több évtizednek kellett eltelnie, míg nemzetközi együttműködés révén a mai ISBD-k megszülettek. Úgy tűnik, hogy ennél továbblépni Ranganathan álmát egy egységes nemzetközi katalógizálási kódot létrehozni nem képes a könyvtáros világ.

5.3. Rendszeralkotás a vezetéselméletben

Ranganathan nemcsak alkotó elme, hanem úgynevezett menedzselő típus is volt. Mindig világosan látta és fogalmazta meg az elérendő célt, és ezt lépésről lépésre haladva el is érte. Erről tanúskodik 1935-ben megjelent 650 oldalas Library Administration című műve is. Az első ilyen jellegű munka, amelyben azonban Ranganathan maga figyelmezteti olvasóit, hogy a könyvtárvezetéshez, és a mindenkor alkalmazandó könyvtári gyakorlati munkához műve csak vezérfonal. Vezérfonal mindazok számára, akik vele együtt felismerik, hogy a könyvtártudomány általa megfogalmazott öt törvénye közül a négy első realizálása, vagyis a könyvtár maximális használatása csak akkor valósulhat meg, ha e szervezet fejlődését szigorúan meghatározott útra terelik, s ha a fejlődéssel járó szervezeti, szervezési problémák nem válnak akadályává a könyvtári munka hatékonyságának.

E munka előkészítése 10 éven keresztül folyt. Ranganathan 1925-től 1935-ig igazgatója volt a Madras-i Egyetemi Könyvtárnak, mely vezetése alatt ugrásszerű fejlődésen ment keresztül. Ranganathan azért, hogy a maga mélységében megismerje a könyvtári tevékenységet, minden apró részletmunkát maga is elvégzett. Elméleti kutatásokat végzett, munkaanalíziseket, összefüggésrendszert készített, kidolgozta a munkanormákat, különbséget téve az érdemi és a rutinmunka között. Elsőként vetette fel a könyvtári munkaeszközök – leltárkönyvek, űrlapok, felszerelések – szabványosításának fontosságát, végül számításokat végzett a könyvtári munkaerő-szükségletre vonatkozóan, figyelembe véve egy-egy adott könyvtár funkcióját, nagyságát, adottságait. Ezeket a munkálatokat összegezte fent említett művében.

Az 1960-as években, az önálló India hatalmas kulturális fellendülése idején amerikai kollégái közreműködésével kidolgozta a nagy tudományos könyvtárak vezetésének vezérfonalát.

5.4. Rendszeralkotás a könyvtárszervezésben

Könyvtárszervezési tevékenysége 1926-ban kezdődik, amikor a Pudukottai Könyvtároskonferencia elnöke. 1928-ban megalapítja a Madras-i Könyvtáregyesületet (Madras Library Association), és ennek könyvtárosképző tanfolyamait. 1930-ban az Ázsiai Nevelési Konferencia (All Asia Educational Conference, Benaras) könyvtári

szekciójának titkára. Ez egész India könyvtárosainak első nagy találkozója. Szenvedélyesen szervez és dolgozik a kollektív gondolkodás kimunkálásán. Nevéhez fűződnek 1942 és 1958 között az India legnagyobb egyetemei számára kidolgozott könyvtári fejlesztési tervek, 1944-től nemcsak az egyes egyetemek, hanem egész India és ennek egyes régiói számára kimunkált könyvtári távlati fejlesztési tervek. Ugyancsak Ranganathan nevéhez fűződik a könyvtári törvények megalkotása Indiában. Az első 1931-ben készül el Bengália számára, ezt számos további követi.

A hazai szervezőtevékenység összekapcsolódik a nemzetközivel. Terveket készít az együttműködés lehetőségeire vonatkozóan az UNESCO, FID, IFLA, ISO-val, valamint könyvtáros egyesületekkel és konferenciákkal hazai és nemzetközi téren: INSDOC, Indian Standards Institucion, IASLIC stb. Felismeri a 60-as évek elejétől Indiában mutatkozó nagy kulturális ébredés okozta problémákat, és a könyvtárakkal szemben támasztott igényeket. Ezért a könyvtári és dokumentációs tevékenységgel összefüggő területeken is kifejti szervező aktivitását, így a felsőoktatás terén, a különböző társadalomtudományi kutatóintézetek felállításával is igyekszik a fiatalságot bevonni a kulturális felelősségvállalás céljaira.

Fáradhatatlanul dolgozik a könyvtárügy társadalmi megbecsülése ügyén is. Az 1960-as évek elején eléri, hogy az egyetemi könyvtárosok fizetése azonos szinten legyen az egyetemi oktató személyzetével.

Publikációs tevékenységéről szólva, 1946-ban jelenik meg Library organization című művének első kiadása. Számos folyóiratot indít meg, és szerkeszt. Ezek: ABGILA, Annals of Library Science, Library Science with a Sland to Documentation.

5.5. Rendszeralkotás a könyvtárosképzésben

Ranganathan tanári képzést kapott, és maga is éveken át tanított matematikát. 1931-től kezdődően három nagy egyetem könyvtártani tanszékének volt professzora (Madras: 1931-1944, Benaras: 1945-1947, Delhi: 1947-1955). E munkálkodása során akadémiai szintre emelte a tudományágat. Született pedagógus volt, aki az elméleti és gyakorlati képzés egységességét nemcsak hirdette, hanem meg is valósította (az általa kidolgozott tanterv előírja, hogy az egyetemi előadók időről időre dolgozzanak könyvtárban). Ő maga ragyogó előadó, hallgatóit gondolkodtatja, vitákat kezdeményez, kibontakoztatja a kritikai szellemet. Azok, akik írásait, nehézkesnek, elvontnak és misztikusnak érezték, ugyanazt az élőszóval

tanító Ranganathantól egykettőre megtanulták. Előadásait a humor és a szokratészi módszer alkalmazása – kevés beszéd, sok kérdés, rávezetés és beszélgetés – jellemezte.

Ranganathannak az indiai könyvtárosképzésért vállalt áldozatos tevékenysége az 1929-ben alapított School of Librarianship-től (Madras) az 1962-ben alapított nagyhírű Documentation Research and Training Centre-ig (Bangalore) terjed.

5.6. Rendszeralkotás a nemzetközi könyvtárügyben

Nemzetközi tevékenysége 1948-ban kezdődik, amikor a Delhi-i Egyetem küldöttjeként részt vesz az Egyesült Királyság egyetemeinek kongresszusán. Ugyanebben az évben a British Council ösztöndíjával négyhónapos körutazást tesz, hogy látogatást tegyen Európa és az Egyesült Államok könyvtáraiban. Ettől kezdve egymást érik a legkülönbözőbb megbízatások. Szakemberként véleményét kéri az ENSZ könyvtár kialakítására felállított bizottságban, 10 éven keresztül elnöke a FID osztályozó bizottságának, 1950-től az UNESCO tanácsadójaként dolgozik, majd 1953-tól 56-ig a FID alelnöke. Közben újabb körutazásokat tesz az Egyesült Államokban, három alkalommal, majd Kanada, Japán, a Német Demokratikus Köztársaság az úti célja, látogatást tesz Moszkvában és Varsóban. Útja során különleges figyelem és tisztelet övezi, azonban főleg az Egyesült Államokban gyakran értetlenséggel, sőt ellenkezéssel találkozik. Paradox helyzet, hogy éppen ebben az Amerikában toborozza nagyszámú híveit is, a könyvtár- és tájékoztatástudomány ma is kiváló szakembereit.

Összegzés

A bevezető részben megindokoltam, hogy miért választottam szakdolgozati témául a hindu filozófus és könyvtártudós életét és tudományos munkásságát. Munkám során megismertem életét és legismertebb művét a Kettőspontos osztályozást (Colon Classification), amely szakmai körökben tette világszerte ismertté. Ezt a művét említés szintjén minden felsőoktatási intézményben tanítják. Lehet még tudni az öt alapaxiómáról, ami Ranganathan első könyve volt: Céлом az volt, hogy Ranganathan osztályozási rendszerét és az öt törvényét részletesen bemutassam, és beszéljek további működéséről is, igaz, ezekről már nem annyira részletesen.

A szakdolgozat első fejezete Ranganathan életét mutatja be. Itt főként a Könyvtár- és információtudomány enciklopédiáját használtam (Kent, 1978), illetve hivatkozom néhány magyar forrásra, amit külön jelöltem.

A második rész Ranganathan törvényeit tárgyalja. A harmadik fejezetben rövid történeti áttekintést adok a Ranganathan előtti osztályozási elméletekből. A negyedik rész foglalkozik fő művével, a kettőspontos osztályozással. Az ötödik és egyben utolsó fejezetben arról is írok, hogy mivel is foglalkozott még élete során. A Magyar Könyvszemle 1968/3. számában bukkantam rá Takács Menyhért írására, amelyben egy Ranganathanról írt művet ismertet. Befejezőként és mintegy érdekességként ebből idézek. Azt gondolom, hogy a tanítványai által összeállított mű is tükrözi, mennyire becsülték és tisztelték mesterüket, tanárukat.

„Doktor S. R. Ranganathan a tudósok doyen-je, drága gyöngy a nevelés területén, elismert szakembere az osztályozásnak, mestere a könyvtártudománynak. Minden cikkíró szigorú pontokba foglalva adja elő mondanivalóját. Van olyan, aki kvázi-decimális alosztályozást alkalmaz, egy szerző pedig (Barbara Kyle) szellemesen és mulatságosan Ranganathani „facet”-ek szerint állítja össze cikkét (születési idő T, születési hely S, testi-lelki aktivitás és könyvtárosi tevékenység E, fizikai adottságok M, személyiség P). Mindez igazolja az Emlékkönyv-Bizottság megállapítását: Ranganathan megtanította a könyvtárosokat rendszerezni és gondolkodni. Maga a könyv szerkesztése is ezt a gondolatot sugallja. Huszonhárom részre oszlik, mindegyiket az ábécé egy-egy nagy betűje jelzi. A részekben szereplő egyes cikkek, mint fejezetek további arab szám jelzettel különülnek el egymástól. Ez az aprólékosság azonban – ha jobban a mélyére nézünk – távolról sem játék, még csak formaizmusnak sem mondható. Az az érzésünk, hogy más eszközökkel nem is

lehetett volna elérni, hogy áttekintést nyerjünk napjaink könyvtárügyének egész problematikájáról, mindenütt érzékelve Ranganathan szerepét és jelentőségét.” (Takács 1968, 296.)

Hivatkozásjegyzék

Bahnemann, G. [et al.]: Shiyali Ramarita „sic!” Ranganathan: a report on the work and influence of an inspiring librarian. In: <http://www.slais.ubc.ca/COURSES/libr517/04-05-wt2/projects/Ranganathan/517FinalPaper.pdf/2008.04.13.13.h/>

Balázs János: Könyvtári munka. In: Tudományos és műszaki tájékoztatás. 24. évf. 7/8. sz. 1977. 308-313. p.

Dahlberg, Ingetrant: Osztályozáselmélet tegnap és ma. In: Tudományos és műszaki tájékoztatás. 24. évf. 12. sz. 1977. 519-525. p.

Darányi Sándor: A törzs és az ágak 1. Horváth Tibor kandidátusi értekezésének bemutatása. In: http://epa.oszk.hu/00100/00143/00002/daranyi_h.html/2008.04.12.11.h/

Garfield, E.: A tribute to S. R. Ranganathan, the father of Indian library science: part 2: contribution to Indian and international library science. In: Essays of an information scientist. Vol. 7. 1984/b. 45-49. p.

Hajdu Ágnes, B.-Babiczy Béla: Bevezetés az információkereső nyelvek elméletébe és gyakorlatába. Bp. Universitas. 1998.

Horváth Emőke: A könyvtárosság öt törvénye. In: Tudományos és műszaki tájékoztatás. 43. évf. 7/8. sz. 1996. 288-289. p.

Horváth Tibor: „Egy törzsnek az ága...”: ismeretszerzés és szintaxis. Kandidátusi értekezés. Bp. 1987.

Horváth Tibor-Papp István (szerk.): Könyvtárosok kézikönyve. 2. köt. Bp. Osiris. 2003.

Kent, A. (ed.): Encyclopedia of library and information science. Vol. 25. New York. Marcel Dekker. 1978.

Mills, J.: Lépcsőzetes mutatózás és a szakkatalógus. In: Könyvtári figyelő. 2. évf. 10. sz. 1956. 33-43. p.

Pogányné Rózsa Gabriella: Ranganathan nézetei a formai katalógus funkcióról és építésének alapelveiről. In: Könyv, könyvtár, könyvtáros. 11. évf. 8. sz. 2002. 42-52. p.

Ranganathan, S. R.: Prolegomena to library classification. 3rd ed. London; Bombay. Asia Publishing House. 1967.

Szalóki Gabriella: Digitális könyvtárak, digitális dokumentumok, felhasználók és a jövőkép. In: Tudományos és műszaki tájékoztatás. 52. évf. 6. sz. 2005. 300-303. p.

Szilvássy Zoltánné: Ranganathan, a rendszerszervező. In: Tudományos és műszaki tájékoztatás. 25. évf. 4. sz. 1978. 189-192. p.

Takács Menyhért: Library science today. Ranganathan Festschrift. In: Magyar könyvszemle. 84. évf. 3. sz. 1968. 296. p.

Taylor, A. G.: System for classification. In: The organization of information. 2nd ed. Westport. Libraries Unlimited. 2004. 297-329. p.

Ungváry Rudolf-Orbán Éva: Osztályozás és információkeresés: Kommentált szöveggyűjtemény. 1. köt. Bp. OSZK. 2001.

Irodalomjegyzék

Bahnemann, G. [et al.]: Shiyali Ramarita „sic!” Rangarathan: a report on the work and influence of an inspiring librarian. In: <http://www.slais.ubc.ca/COURSES/libr517/04-05-wt2/projects/Ranganathan/517FinalPaper.pdf/2008.04.13.13.h/>

Balázs János: Könyvtári munka. In: Tudományos és műszaki tájékoztatás. 24. évf. 7/8. sz. 1977. 308-313. p.

Bogdanova, N. V.: Osztályozás a Ranganathan-féle kettőspontozással. In: Tudományos és műszaki tájékoztatás. 13. évf. 3. sz. 1966. 307-308. p.

Dahlberg, Ingetrant: Osztályozáselmélet tegnap és ma. In: Tudományos és műszaki tájékoztatás. 24. évf. 12. sz. 1977. 519-525. p.

Darányi Sándor: A törzs és az ágak 1. Horváth Tibor kandidátusi értekezésének bemutatása. In: http://epa.oszk.hu/00100/00143/00002/daranyi_h.html/2008.04.12.11.h/

Garfield, E.: A tribute to S. R. Ranganathan, the father of Indian library science: part 2: contribution to Indian and international library science. In: Essays of an information scientist. Vol. 7. 1984/b. 45-49. p.

Hajdu Ágnes, B.-Babiczký Béla: Bevezetés az információkereső nyelvek elméletébe és gyakorlatába. Bp. Universitas. 1998.

Horváth Emőke: A könyvtárosság öt törvénye. In: Tudományos és műszaki tájékoztatás. 43. évf. 7/8. sz. 1996. 288-289. p.

Horváth Tibor: „Egy törzsnek az ága...”: ismeretszerzés és szintaxis. Kandidátusi értekezés. Bp. 1987.

Horváth Tibor-Papp István (szerk.): Könyvtárosok kézikönyve. 2. köt. Bp. Osiris. 2003.

Hoványi G.: Ranganathan kettőspontos osztályozása, a tizedes osztályozások és a dokumentáció. In: Tudományos és műszaki tájékoztatás. 10. évf. 2. sz. 1963. 147. p.

Kent, A. (ed.): Encyclopedia of library and information science. Vol. 25. New York. Marcel Dekker. 1978.

Mills, J.: Lépcsőzetes mutatózás és a szakkatalógus. In: Könyvtári figyelő. 2. évf. 10. sz. 1956. 33-43. p.

Pogányné Rózsa Gabriella: Ranganathan nézetei a formai katalógus funkcióiról és építésének alapelveiről. In: Könyv, könyvtár, könyvtáros. 11. évf. 8. sz. 2002. 42-52. p.

Ranganathan, S. R.: A dokumentumok visszakereshetőségének biztosítása céljából végzett osztályozás konfliktusai. In: Tudományos és Műszaki tájékoztatás. 13. évf. 7. sz. 1966. 657-658. p.

Ranganathan, S. R.: A könyvtárépületekkel és berendezésekkel, valamint a dokumentációval kapcsolatos szabványok. In: Tudományos és műszaki tájékoztatás. 13. évf. 7. sz. 1966. 654-655. p.

Ranganathan, S. R.: Könyvtárhálózat és a jelentőség növekedése. In: Tudományos és műszaki tájékoztatás. 5. évf. 1. sz. 1958. 74. p.

Ranganathan, S. R.: A tárgyszó és a facettás elemzés. In: Tudományos és műszaki tájékoztatás. 12. évf. 3. sz. 1965. 253. p.

Ranganathan, S. R.: Prolegomena to library classification. 3rd ed. London; Bombay. Asia Publishing House. 1967.

Szalóki Gabriella: Digitális könyvtárak, digitális dokumentumok, felhasználók és a jövőkép. In: Tudományos és műszaki tájékoztatás. 52. évf. 6. sz. 2005. 300-3003. p.

Szilvássy Zoltánné: Ranganathan, a rendszerszervező. In: Tudományos és műszaki tájékoztatás. 25. évf. 4. sz. 1978. 189-192. p.

Takács Menyhért: Library science today. Ranganathan Festschrift. In: Magyar könyvszemle. 84. évf. 3. sz. 1968. 296. p.

Taylor, A. G.: System for classification. In: The organization of information. 2nd ed. Westport. Libraries Unlimited. 2004. 297-329. p.

Ungváry Rudolf: Ranganathan osztályozáselmélete. In: Tudományos és műszaki tájékoztatás. 31. évf. 5. sz. 1984. 161-174. p.

Ungváry Rudolf-Orbán Éva: Osztályozás és információkeresés: Kommentált szöveggyűjtemény. 1. köt. Bp. OSZK. 2001.

Weger Imre: Ranganathan Shiyali Ramamrita: Colon Classification. In: Magyar könyvszemle. 76. évf. 1. sz. 1960. 90-91. p.

Weger Imre: Shiyali Ramamrita Ranganathan: The five laws of library science. In: Magyar könyvszemle. 75. évf. 3. sz. 1959. 310-311. p.